

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2023)

Aybüke Betül DOĞAN

Dr. Öğr. Ü., Düzce Üniversitesi
betulkiymaz@düzce.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5946-5417>

Komşuluk Üzerine Bir İnceleme: Eski Türkçe Metinler Tanıklığında

*A Study On Neighborhood:
In The Testimony of Old Turkic Texts*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 13.03.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 26.04.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2023

Atıf/Citation

Doğan, A. B. (2023). Komşuluk üzerine bir inceleme: Eski Türkçe metinler tanıklığında. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(1), 68-102. <https://doi.org/10.34083/akaded.1264522>

Doğan, A. B. (2023). A study on neighborhood: In the testimony of old Turkic Texts. *Journal of Academic Language and Literature*, 7(1), 68-102. <https://doi.org/10.34083/akaded.1264522>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Bu çalışmada, Eski Türklerin komşuluk hayatına ilişkin söz varlığı incelenmiştir. Öncelikle Eski Türklerin yaşayış biçimi ve konaklama kültürü açıklanmıştır. Metin veri tabanları geniş tutulmaya çalışılmış, komşuluk kavramı ve bununla ilgili söz varlığı net bir şekilde betimlenmiştir. Bu amaçla runik alfabeli Eski Türkçe metinler, Uygur alfabeli belli başlı metinler ile Karahanlı Türkçesine ait dil malzemeleri derlem alanına katılmıştır. Eski Türkçe metinlerde komşuluk ile ilgili söz varlığı; *kişi ve topluluk adları*, *yer adları* ve *fiiller* alt başlıkları olmak üzere üç grupta irdelenmiştir. Bozkır kültürünün etkisiyle yaylak ve kışlak hayatını benimseyen Türklerin, zamanla ekicilik faaliyetlerinin arttığı, din faktörüyle yerleşik hayat düzenine geçtiği ve buna bağlı olarak da komşuluk ile ilgili söz varlığında kimi değişikliklerin olduğu gözlenmiştir. Runik alfabeli Eski Türkçe metinlerde daha çok doğa, yer-yön bilgisi, sınır ifade eden sözcük ve fiiller ağırlıklı iken; Uygur ve Arap alfabeli Eski Türkçe metinlerde komşuluk bilgisi içeren sözcükler belirginleşmiştir. Runik metinlerde komşu karşılığında sadece *körşi* sözcüğü tespit edilirken, Uygurca metinlerde *konuk*, *konşu*, *körşi*, *konaş* sözcükleri tanımlanmıştır. Neticede Eski Türklerin komşuluk hayatına ilişkin kapsamlı ve ayrıntılı söz varlığı bilgisi paylaşılmış, Türkçenin söz varlığı çalışmalarına katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, bozkır kültürü, yerleşik hayat, komşuluk, söz varlığı.

Abstract

In this study, the vocabulary of the Old Turks about the neighborhood life was examined. First of all, the way of life and accommodation culture of the Old Turks are explained. The text databases were tried to be kept wide, the concept of neighborhood and its related vocabulary were clearly described. For this purpose, Old Turkic texts with runic letters, certain texts with Uighur alphabet and language materials belonging to Karakhanid Turkic were included in the corpus. Neighborhood vocabulary in Old Turkic texts; It has been examined in three groups as person and community names, place names and verbs. It has been observed that the Turks, who adopted the life of spring and winter under the influence of steppe culture, increased their cultivation activities over time, moved to a settled life order with the religion factor, and accordingly, there were some changes in the vocabulary related to neighborhood. In the Old Turkic texts with runic letters, words and verbs expressing nature, place-direction information, and boundaries are predominant; In the Old Turkic texts with Uyghur and Arabic alphabets, words containing neighborhood information became evident. In the runic texts, only the word "körşi" is determined for neighbor, while the words "konuk", "konşu", "körşi", "konaş" are witnessed in the Uighur texts. As a result, comprehensive and detailed vocabulary information about the neighborhood life of the Old Turks was shared, and contribution was made to the vocabulary studies of Turkic.

Keywords: Old Turkic, steppe culture, settled life, neighborhood, vocabulary.

Giriş

Komşuluk hayatı, yerleşim şeklinin doğurduğu bir sosyal olgudur. Eski Türklerin komşuluk hayatını açıklamak için öncelikle yaşam biçimleri hakkında kısa bir açıklama yapmak gerekir. I. ve II. Köktürk Kağanlığı dönemlerinde bozkır yaşam tarzını benimseyen Türkler, yaylak ve kışlak hayatı sürmekteydi. Nitekim Eski Türkçe metin tanıklarına göre kış ve yaz dönemlerinin belli bölgelerde geçirildiği anlaşılmaktadır: “*AmĐı korgan kışladokda yut boltı*” “AmĐı Korgan’da kışladığımızda kıtlık oldu” (BK D31) (Aydın, 2012, s. 92).

Eski Türklerin bozkır yaşam tarzı, sosyal hayatlarında bir düzen olmadığı anlamına gelmemektedir. İnan, Eski Türklerin yaylak ve kışlak hayatlarını, t re ve gelenekleri doğrultusunda disipline ettiklerini ayrıntılı olarak açıklar (2002, s. 54). şen, bozkır kültürün temsilcisi olarak Türklerin mevsimsel değişikliklere göre yaşamlarını *kışlağ* ve *yaylağ* adını verdikleri alanlarda geçirdiklerini (2018, s. 131), *kışlağ* adını verdikleri yerlerin merası bol, karı az ve güneş gören yerler olduğunu (2018, s. 134); bu bölgelerde çadır-köy, çadır-şehir kurduklarını dile getirir. Ercilasun (2019, s. 32), Han Hanedanı Tarihi’nin Hsiung-nu (Hun) Monografisi’nde, Asya Hunlarının ilk ataları olan ve M. . 2200’lerde yaşayan Dağ Jung’ların, Hsien-y n’ler ve Hun-y ’lerin yaşayış tarzlarının, en eski Türklerle bağdaştırılabileceğine dikkat çeker. Büyük sürüler besleyerek geçim kaynağını sağlayan Eski Türklerin, bozkır yaşam tarzını benimsemesi bir zaruret tir (Ercilasun, 2019, s. 35). Ancak yaylak ve kışlak hayatın etkisiyle yaptıkları çadır evler dışında şehirler de yapmışlardır. Sadece Uygurlar döneminde ekicilik yaptıkları söylenemez. Zamanla hayvancılıktan ziyade tarım faaliyetlerinin baskın oluşu ve din faktörünün de vazgeçilmez etkisiyle yerleşik yaşam kültürü belirginleşir. Uygur Devleti yöneticisinin Maniheizt olması ve halkın da bu dini kabul etmesi, Türk sosyal hayatında değişim ve dönüşümü sağlar.

Eski Türkçe metinlerin tanıklığında, komşuluk hakkında kimi bilgilere ulaşılır. Türk sosyal hayatında toyların düzenlenmesi, danışma meclislerinin kurulması, kişilerin birbirlerine gelip gitmeleri, konuk ağırlamaları, k c klere sevgiyle büyüklere hürmetle yaklaşmaları gibi davranışsal  zellikler, Eski Türklerin dayanışma ve yardımlaşma içerisinde olduklarını gösterir. Komşuların nerelerde ağırlanacağı, eve gelen konuğa nasıl davranılması gerektiği bilgilerine en eski yazılı kaynaklardan itibaren ulaşılır. Komşuluğun vazgeçilmez unsuru yardımlaşma ve dayanışma fikrinin yöneticiler nezdinde desteklendiğine tanık olunur. Nitekim *K l Tegin* ve *Bilge Kağan Yazıtları*’nda tahta geçen yöneticinin yoksul Türk halkını zenginleştirdiği, az olan halkı çoğalttığı, Türk halkını bir araya getirip ülke kurduğu görülür:

“*Kagan olorup yok ıgany bodunug kop kuvratdım ogany bodunug bay kltım az bodunug  k ş kltım. Eki şad ulay u iniyg n m oğlanım beglerim bodunum közi kaşı yavlak boltaı t p sakıntım*” “*İki şad (ve) diğer kardeşlerim, çocuklarım, beylerim ve halkım, (hepsinin) gözü, kaşı kötü olacak deyip düşündüm*” (KT K11) (Aydın, 2012: 63).

Türklerin sadece kendi aralarında değil, komşu devletlerle de ilişkileri söz konusudur. Ticaret ve savaş yoluyla bunu hep sürdürmüşlerdir. Çeşitli y n ifadeleri (*berdin, urıdın,*

tağdın yıñak, sıñar) ve “sınır” anlamına gelen sözcükler (*kıdığ, sıçı, uç*); Eski Türklerin toplum hayatı içindeki komşuluk hayatını ayrıca komşu devletlerle olan ilişkilerini yansıtır.

Eski Türklerin komşuluk ile ilgili söz varlıkları kişi adları, yer adları ve fiiller olmak üzere temelde üç grupta sınıflandırılmıştır. Araştırma alanını, runik metinler ve Eski Uygurca metinler oluşturur. Bu amaçla Moğolistan, Yenisey, Tanrı-Dağı, Altay ve Çin bölgesinden edinilen runik metinler titizlikle araştırılmıştır. Bu sahada incelenen metinler ağırlıklı olarak II. Köktürk Kağanlığı döneminde ortaya konulmuştur. Bu kağanlık dışında yine eski Türk kavimlerinden Türgişler, Eski Uygurlar’a ait runik yazıtlar da çalışmanın veri tabanına dâhil edilmiştir. Devamında Eski Uygurların kullanmış olduğu diğer alfabe sistemlerinden (Uygur, Mani, Brahmi vb.) oluşmuş belirli sayıdaki Uygurca metin taranmıştır. Uygurca metinlerin hacimce çok fazla olması, taranan metinlerde belirli bir sınır gözetilmesine sebep olmuştur. İslamî etkinin izlenmeye başladığı geçiş dönemi eserlerinden Karahanlı Türkçesi metinleri de komşuluk kapsamında irdelenmiştir. *DLT*’de de kışlak-yaylak kültürün etkileri gözlenir. Eski Uygurlarla birlikte daha yerleşik bir hayat benimsemiş olsalar da Türk kültür hayatında, bozkır yaşamın izleri hemen kaybolmamış ve yaşadıkları mekânları yaz veya kışa göre disipline ettikleri gözlenir: “*Er ewinde kışladı*” “adam kışı vb. de geçirdi” (*DLT*, s, 473) gibi. Komşuluk olgusuyla ilgili en çok sözcük, Karahanlıca metinlerinden tespit edilir. Runik ve Eski Uygur alfabeli metinlere kıyasla fiil çeşitliliği daha fazladır. Günümüz Türkiye Türkçesinde işlevsel olan *komşu* sözcüğüne, Eski Türkçe metinlerde rastlanmaz. *Körşi* tek örnekle runik metinde; daha çok ise Eski Uygurcada dikkat çekerken; *komşu* kullanımının temelleri Karahanlı Türkleriyle atılır. Özellikle *DLT* ve *KB*’de *konşı* ve *koşni* şekilleri tanıklanır *Komşu* sözcüğü; **ko-n-(u)ş-ı* > *konşı* ve sonrasında dudaksıllaşma ile zaman içerisinde günümüzdeki biçimi *komşu*’ya evrilmiştir.

Komşuluk bildiren *konşı, koşni, aşni, körşi, konşuluk* gibi sözcüklerle; *barıgsa-, kollaş-, körüş-, keñşeş-, tutaş-, ümele-* gibi fiillerle; belirli bir bölgenin sınırlarını gösteren ve komşu bölgeye yaklaşım uzaklaşıldığını anlatan *yaqala-, yagru bar-, irak bar-* gibi fiil grupları da çalışmanın yapısında yer alır. Komşuluk kapsamında “misafir ağırla-” fiili ve buna bağlı türeyen isimler de söz varlığına eklidir. Taranan metinlerinden edinilen örneklerden birkaçı gösterilmiş; sözcüklerin aydınlatılmasında etimoloji sözlüklerine de başvurulmuştur. Metin örneklerinde, metni okuyan kişinin transkripsiyonuna bağlı kalınmıştır. Buna bağlı olarak okuyucuların farklı transkripsiyonlama işaretleri örnekler içinde yer almaktadır. İncelemede, madde başları alfabetik sıralamaya göre dizilidir ve örneklerden bağımsız olarak bu çalışmanın yazarının benimsediği transkripsiyon işaretleri yazılıdır. Araştırmanın sonuna, Eski Türkçe dönemlere ait komşuluk bildiren söz varlıklarının bütüncül değerlendirilmesi adına tablo eklenmiştir.

Bu çalışma ile Eski Türkçenin “komşuluk” bildiren söz varlığı ayrıntılı bir şekilde tespit edilmiştir. Bu kavramın Türkçenin diğer tarihi ve çağdaş kollarında da detaylı bir incelemesi yapılarak bütüncül bir yaklaşımla konunun değerlendirilmesi uygun olacaktır.

1. Türk Runik Alfabeli Metinlerde Komşulukla İlgili Söz Varlığı

Bu bölümde, Moğolistan, Altay, Kırgızistan, Yenisey ve Çin bölgesinden edinilen runik metinler ile Uygur yazıtlarında komşuluk bildiren söz varlığı açıklanır. Araştırma veri tabanından elde edilen sonuçlara göre; Orhon Yazıtları, Yenisey Yazıtları'ndan Abakan, K jeelig Hovu ve Hem ik  ergik Yazıtları, Uygur Yazıtları'ndan Şine Usu, Taryat ve Tez Yazıtları ile k ğıda yazılı runik metinlerden Irk Bitig komşuluk bildiren söz varlığıyla ilgili malzemeler sunar. Hem taşa hem de k ğıda yazılı runik belgelere başvurulmuştur.

1.1. Komşuluk Bildiren Kişi ve Topluluk Adları

Bu grupta, komşu anlamını karşılayan söz veya söz grupları yer alır. *Balıkdaki*, *tağdaki*, *tört bulunduğı*, *sınarım* söz ve söz gruplarında metonimi (ad aktarması) yoluyla çevrede bulunan komşu kişi veya devletlere değinilir. Eski Uygurca metinlerde kullanım alanı genişleyen *k rşi* sözcüğünün tek örneğiyle karşılaşılır.

1.1.1. Balıkdaki - Tağdaki: Kenttekiler ve dağdakiler anlamına gelen bu sözcüklerle metinde iki farklı yerde yaşayan halk kastedilir. Clauson, Şehir anlamındaki *balık* sözcüğünü kök olarak gösterir (ED, 335b). Sözcüklerin etimolojileri *balık+da+kı*, *tağ+da+kı* şeklindedir. Erdal'ın çalışmasında “yaralı” olarak tercüme edilen *balığ* (1991, s. 182) sözcüğü ve bu sözcükle ilintili *balık-* fiilli (1991, s. 483) tespit edilir. Dolayısıyla *OTWF*'de “Şehir” anlamındaki *balık* sözcüğünün etimolojisine ulaşılmaz. Bozkır yaşam tarzını benimseyen Eski Türklerin yaşayışı, Őartlara göre Şehirde ya da yaylada konaklamaları metonimi yoluyla betimlenir. *Balıkdaki* ve *tağdaki* ifadeleri, belirli bir amaç doğrultusunda, aynı bölgede birlikte yaşayan insanları açıklar. Her bir sözcük, içinde yer alan insan topluluklarıyla komşuluk oluşturmakta, bu nedenle *balıkdaki* “Őehirdeki” ve *tağdaki* “dağdaki” insanlar kendi aralarında komşu olmaktadır. Yaylak ve kışlak kültürün etkisinde gelişen komşuluk hayatını örneklendiren bir ikilidir: “*Taşra yoruyur t yin k  eşidip ba||[uk]d[akı] tagıkmiş tağdaki  nmiş*” “isyan başlıyor” diye ses işitince kenttekiler dağa  ıkmiş (isyan etmiş), dağdakiler (aşağı) inmiş” (BK D10- BK D11) (Tekin, 2010, ss. 52-53).

1.1.2. K rşi: Komşu. Şirin, *K jeelih-Hovu Yazıtı*'nda yer alan işaretleri *k rşi* olarak okur: “*K rşi yamda el(i)m ( )siz(i)m-  yer(i)m subum ( )siz(i)m-  koyda kun uyum tul k(a)ltı ( )siz(i)m*” (E45-6) (Şirin, 2016, s. 347). *YAKRIB* ve *YKI*'da *kürsi?* okunmuştur: “*kürsi? yamda?  lim esizim e*” “Kürsi Yam'da? Yurdum ne yazık!”. Şirin'in (2016, s. 347) okuyuşunda, komşu anlamında *k rşi* sözcüğü bulunur. **k -r-( )ř-* (Erdal, 1991, s. 343) fiilinden türetilen bir isim şeklindedir. Karşılıklı olarak görüşen kişileri anlatır. Komşu sözcüğü üzerine  alışan Bayraktar (2002, s. 134), bu sözcüğün 3. tip karşılığı olarak *k rşi* kullanımına değinir. Başkurt ve Tatar Türkçesinde *kürsi*;  uvaşcada *kürsi*, *puskil*; Sahacada *k r n* Şekilleri gözlenir. Dolayısıyla  ağdaş Türk lehçelerinde de yer alan *k rşi*, yazılı kaynaklarda ilk olarak *YY*'de geçmekte ve runik metinlerde başka bir örneğine rastlanmamaktadır.

1.1.3. Sınarım: Etrafımdakiler. Etimolojisi; *sınar+ım*. Yenisey bölgesindeki *Hem ik  ergik Yazıtı*'nda geçen bu sözcük “traftaki kişiler” için kullanılmıştır: “* l <i> ergene*

igidmiş¹im? ereşin? yok eşim s²ınarım kan²ta er sanyım kan²<ı> ergey” “Elçi Ergene(yi) besleyip büyütmişüm, ? Yok, eşim (dostum), etrafımdakiler nerede? Hani nerede (onlar)?” (E41-8) (YKI, 2013, ss. 109-110). Konuşan kişinin etrafında bulunan ve yakınlık ilişkisi kurulan kişi veya komşularla ilişkili bir sözcüktür.

1.1.4. Tört buluşdaki: Tört taraftaki (halk). Clauson, *buluş* maddesini daha köküne götürmez (ED, 343b). Etimolojisi, *buluş+da+kı* biçimindedir. Dört bir çevrede bulunan, ikâmet eden insanlar: “*Tört buluştaki edgüsi uyuru tertilipen meñileyür bedizleyür*” “(Hakanın) dört bir yandaki iyi ve yetenekli adamları (sarayda) bir araya gelerek seviniyor ve (sarayı) süslüyorlar” (IB 28) (YAKRIB, 2016, s. 420). *Balıkdağı* ve *tağdağı* ifadelerinde olduğu gibi, *tört buluşdaki* söz grubu da metonimi yoluyla bir yerde bulunan kişileri ve komşuları bildirir. Dört çevrede yaşayan komşulara atıfta bulunur.

1.1.5. Yağuk: Clauson ve Erdal sözcüğü, *yağ*- fiil kökünden getirir (ED, s. 901a; Erdal, 1991, s. 792). Ancak bu kelimeyle anlamca ve biçimce yakın olan *yağru* madde başını ise daha eski **yağ* köküne dayandırır (ED, s. 905a). Bu sözcük “yakın” anlamı yanı sıra “komşu; komşuluk, komşuluk ilişkileri, mahalle ve akraba” anlamlarına gelir. Bazı kuzeydoğu Türk dillerinde, *yağuk* sözcüğünün *yuk* şeklinde yaşadığını belirten Clauson, *yağuk erser* yapısında bu sözcüğün 8. yüzyılda geçtiğini bildirir (ED, s. 901a). *Yağuk* sözcüğü, metinde “yakın kişi veya komşuyu” kasteder.

1.2. Komşuluk Bildiren Yer Adları

1.2.1. Bèrye - yırya - öñre - kıryıya / ilgerü - kèrü / kız / kün batsık - kün togsık - kün ortası - tün ortası: Yön bildiren bu sözcük ve söz grupları runik metinlerde özellikle *Orhon Yazıtları*'nda işlek bir kullanım alanına sahiptir. Bu ifadelerle belirli bir yönde bulunan komşulara ilişkin yer bilgisi tayin edilmektedir. *Bèrye - yırya - öñre - kıryıya* sözcükleri, örneklerde ikili, üçlü ya da dörtlü yer olarak komşu devlet, komşu milletlere dair açıklamalar sunmaktadır. “*Bèrye şadapıt begler y²ırya tarkat buyruk begler*” “güneydeki şadlar (ve) beyler, kuzeydeki tarkanlar, komutanlar” (KT G1) (Aydın, 2012, s. 39). Benzer bir şekilde başka bir yön ifadesi olan *kız* “kuzey” de bir yerin başka bir yere göre komşuluk durumunu açıklayıcı niteliktedir: “*Yaylagım Ötüken kuzı*” “Yaylam Ötüken'in kuzeyi” (Ta B5) (Aydın, 2018: 45). *İlgerü* ve *kèrü* zıtlığıyla da Türklerin yaşadığı bölgenin sınırları ve komşu bölgelere değinilir: “*İlgerü kadirkan y²ışka teği kèrü temir kapıgka teği konturmuş èkin ara idi oksuz kök türük ança olurur ermış*” “(halkı) doğuda Kadirkan (ormanlı) Dağlarına kadar, batıda Demir Kapı'ya kadar yerleştirmiş. İkisinin arasındaki (bölgede) dağınık hâldeki Türkler öylece yaşıyormuş. (KT D2, BK D4) (Aydın, 2012, s. 45). Bu parçalardan hareketle, Türklerin hangi coğrafyada yaşadığı, sınırları itibarıyla kimlere komşu olduğu konusunda da genel bir bilgiye ulaşılır. *Kün batsık* “gün batısı”, *kün togsık* “gün doğusu”, *kün ortası* “gün ortası (güney)”, *tün ortası* “gece ortası (kuzey)” söz grupları da yön bildirmekte ve bu şekilde Köl Tegin döneminde ona tabi halkların komşuluk sınırları bildirilmektedir. “*Yogçı s²ıgıtçı öñre kün tuğsıkda bök>k>üli çöl<l>üg èl tavgaç töpöt par purum kırkız üç kurıkan otuz tatar kıtanı tatvı bunca bodun kelipen sıgtamış yoglamış*” “(cenaze törenine) yaşçı (ve) ağıtçılar, doğuda gün doğusundaki Bökküli (Kore) bozkır yurdundan, Çin, Tibet, İran, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kitan, Tatavı

(Ülkelerinden) bu kadar halk gelerek ağıt yakmış, yas tutmuş (KT D4) (Aydın, 2012, ss. 45-46). Bu örnekte; komşu bölgelerden gelen halklar anlatılır.

1.2.2. Çit: Çit, karargâhı çevreleyen sınır taşları veya tahta kazıklar anlamındadır. Karargâhın etrafı yaklaşık bir metre yükseklikte bir çit ile çevrilidir (Tekin, 1971, s. 44). Çitlerle karargâhının sınırları belirlenerek komşularla olan sınır bilgisi verilmiştir. “*Köl bilge kağan <...> [te]zig kasar kur<ı>g kontı çit dikdi örgin yaratdı yayladı*” “Köl Bilge Kağan <...> Tes (Irmağı’nın) (kaynağına?), Kasar’ın batısına yerleşti. Çit dikti, tahtını kurdurdu, yazı (orada) geçirdi.” (Tes G2) (Aydın, 2018, s. 37). Pl. Carpini’nin naklettiğine göre (1246) hakanın tahta çıkışı sırasında; konak çitinin otağ sınırlarını çizdiği ve bu sınırdan herkesin giremediği anlatılır. Otağın yakınında, tahta çitin üzerinde, iki tane büyük kapı vardır ve birisinden sadece hakan girebilir. Prensler ile komutanlar otağda; halk ise konak çitinin dışında yer almıştır (Ögel, 1991 / C7, ss. 361-362). Kaynaklar, *çit* sözcüğünün, otağın sınırlarını çizdiğini ve komşuluğa ilişkin sınır bilgisi verdiği gösterir.

1.2.3. İç yer: İç topraklar; yönetim altındaki tek bir güce bağlı topraklar. Yenisey Bölgesinde yer alan *Abakan Yazıtı*’nda geçer. “*İç yer eliki artzun atçı alp tutuk yok*” “İç toprakların geyikleri çoğalsın! Onları avcı kuşlarla avlayabilen bilge turuk artık yok” (YAKRIB, 2016, ss. 151-152). Tek bir yönetim altındaki toprakları açıklayan bu söz grubu, birbirlerine komşuluk bağı olan bölgeleri niteler.

1.2.4. Uç: Bir bölgenin sınırını bildirerek komşuluğun aktarılmasında, *uç* sözcüğü runik metinler için işlevseldir:

“*Yaylağım ötüken kuzı kedin uçı tez başı öndüni kañuy küñüy bz <...> iç <ı>lağım ötüken yiri onğı tar[kan] süy yag<ı> bodunka [kaga]ngı bėrigerü uçı altun yış kedin uçı kögmen <ı>lgerü uçı költ[i]?*” “Yaylam Ötüken’in kuzey (bölümlerinin) batı ucu, Tes (Irmağı) kaynağı(ndadır). Doğusu Hanuy (ve) Hünüy ırmağları <...> iç otağım Ötüken, kuzeyi Onğı Tarkan Süy, düşman halkın kağanı(nınki) güney ucu Altay Dağları, batı ucu Kögmen, doğu ucu Költi’dir.” (Ta B5) (Aydın, 2018, s. 45).

Eski Türklerin, yazı geçirdekleri yaylak yerlerinin, Ötüken’in kuzey ucunda bulunduğu, yaylaları ile Ötüken’in kuzeyinin komşu olduğu anlaşılır.

1.2.5. Yağa: Sınır. “*Yaka anta yakaladım*” “(Karargâhımın) sınırlarını belirledim” (ŞU D8) (Aydın, 2018, s. 57). *Uç* sözcüğüyle benzer işlevi göze çarpar. Komşuluğa dair yer bildiriminde bulunan örnekler sunar.

1.2.6. Yen - Yan: Taraf anlamına gelen bu sözcükler, söz diziminde ilgeç görevli olup runik metinlerde komşu devletlerin hangi yönde bulduklarına dair yer bilgisi sunar.

“*Tavgaç bėrdin teg kıtany öñdün yen teg ben y’ırdınd<a> yan tegeyin türk sir bodun yėrinte idi yorımazun*” “Çinliler güney taraftan saldırın, Kitanlılar doğu taraftan saldırın, ben kuzey taraftan saldırayım, Türk Sir halkı (oldukları) yerde hiç hareket edemesin” (T 11) (Aydın, 2012, s.109).

Türk Sir halkının güneyinde Çinlilerin, doğusunda Kitanların, kuzeyinde ise II. Köktürlerin var olduğu bilgisine ulaşılır.

1.3. Komşuluk Bildiren Fiiller

1.3.1. Olor-: Otur-, bir yerde yaşamak; (tahta) oturmak, (tahta) çıkmak. Erdal, bu fiilin muhtemelen *oldur-/oltur-* fiillerinden geliştiğini belirtir (1991, s. 197). Eski Türklerin birlikte ve iç içe yaşadıklarını anlatır: “*Altun yışda olortumuz*” “Altay (ormanlı) Dağları’nda oturduk” (T 32) (Aydın, 2012, s. 116). *Orhon Yazıtları*’nın farklı noktalarında, Ötüken topraklarında oturan, bu bölgeye yerleşip kervanlar gönderen Türklerin sıkıntı yaşamayacağı bildirilir. “*Ötüken y²iş olorsar beñgü el tuta olortaç sen*” “Ötüken (Ormanlı) Dağları’nda oturursan ebedi yurt tutup oturacaksın.” (KT G8) (Aydın, 2012, s. 42). Birlikte yaşadıklarını ve buna bağlı olarak da komşuluk yaptıklarını belli eden bir başka örnek de şöyledir: “*Kéyik yéyü tavışgan yéyü olorur ertimiz*” “yaban hayvanı yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk” (T 8). *Olor-* fiili, bir bölgeyi yurt edinmek için de kullanılır: “*Ürüñ begig kara bulukug anı olormış*” “(Onlar) Ürüñ Beg, Kara Buluk (ve) Anı (Irmağı)da otururlarmış” (ŞU D10) (Aydın, 2018, s. 58).

1.3.2. Ümele-: Misafirlığe gitmek. Etimolojisi *üme+le-* şeklindedir. Runik metinlerde komşuluk hayatıyla ilişkilendirilen fiillerden biri, “misafirlığe gitmek” anlamındaki *ümele-* fiilidir. İlk olarak *IB*’de tanıklanır: “*Er ümeleyü barmış*” “Bir adam misafirlığe gitmiş” (IB 47) (Aydın, 2012, s. 424). Karahanlıcada, bu ismin kök unsuru *üme*, *DLT* aracılığıyla tespit edilir.

1.3.3. Yağru kon-: **yağ* sözcüğünden türeyen *yağru-* fiilinin isim şeklidir (ED, s. 905a). Clauson’dan hareketle etimolojisi şu şekildedir: **yağ+u-r-u*. Ancak “yakınlaşmak” anlamını verdiği *yağut-* sözcüğünün etimolojisini Erdal (1991, s. 792), *yağru-* fiiline dayandırır ve *yak* sözcüğüyle hiçbir ilişkisinin olmadığını vurgular. Erdal’ın görüşüne göre ise *yağru* sözcüğünün etimolojisi şu şekildedir: *yağru-r-u*.

Clauson da *yakın* sözcüğünün kökü olarak belirttiği *yak-* fiilinden *yağru* sözcüğünü getirmenin yanlış bir etimoloji olacağını savunur (ED, s. 905a). Dolayısıyla anlamca birbirleriyle benzer olan Eski Türkçe *yakın* ve *yağru* sözcüklerinin kökenini farklı köklere dayandırır. Ancak benzer ilk hece sesleri ve anlamlarından hareketle ortak bir **ya-* “yaklaşmak” fiilinden bahsetmek mümkündür.

Yağru kon- birleşik fiili ise “yakına taşınmak” demektir. “*Süçig savın y²ımşak ağıñ² arıp irak bodunug ança yağutır² ermiş yağru kontokda kesre anyıg bilig anta öyür ermiş*” “Tath sözle, yumuşak ipeklerle kandırıp uzaktaki halkları öylece (kendine) yaklaştırmış. Yakına yerleştikten sonra kötülükleri orada düşünürlermiş (KT G5, BK K4) (Aydın, 2012, ss. 40-41). Yakına yerleşmeye bağlı olarak komşuluk ilişkilerinin başladığı anlaşılır. Bu cümle ile Çinlilerin güzel sözler ve ipekli kumaşlarla Türk milletini kendisine yakınlaştırması ve yakın komşu olmalarıyla birlikte Çinlilerin, Türkler adına kötü emellerini gerçekleştirmeye başladıkları görülür. Dolayısıyla devletler için yakın komşulukların kimi avantajları olmakla birlikte, kötü niyetlerini gerçekleştirmede kolaylık sağlaması açısından dezavantaj da olmuştur.

1.3.4. Yağuk er- / İrak er-: Yakın bir yerde yerleşmek / uzak bir yerde yerleşmek. “*İrak erser yavlak ağı bérür yağuk erser edgü ağı bérür tēp ança boşgurur ermiş*” “(Çinliler) uzakta isen kötü ipekli verir, yakında isen iyi ipekli verir, diyerek öylece akıl

verirlermiş” (BK K5) (Aydın, 2012, s. 73). Bu metinden hareketle, yakın ve uzak komşu devletin etkisi üzerinde durulur. *Yağru kon-* birleşik fiil grubuyla benzer anlamı karşılamaktadır. Eski Türklerin komşu devletlerinden biri olan Çinlilerle komşu olma durumu, bu fiil gruplarıyla aktarılmıştır.

1.3.5. Yağala-: Sınırlarını belirlemek. Etimolojisi *yağa+la-* biçimindedir. “*Tez başı çitimin² yayladım yaka anta yakaladım*” “Tes Irmağı kaynağında çitimi (vurdurup) yazı geçirdim. Karargâhımın sınırlarını belirledim” (ŞU G2) (Aydın, 2018, s. 59). Bir yerin başka bir yere göre sınırı, komşuluk durumunu açıklar. *Uç, yaka, çit* gibi yer bildiren sözcükler yanı sıra, *yağala-* fiili de bir yerin komşuluk sınırını bildirir. *ŞU* örneğinde, yerleştikleri yerin etrafına çit vurarak sınırlarını belirledikleri ve böylece komşu meskenin nerede yerleşeceğinin netlik kazandığı anlaşılır. Bu nedenle belirli bir alan sınırlaması yapan bu fiil, Eski Türklerin komşuluk hayatını açıklar.

2. Uygur Alfabeli Metinlerde Komşulukla İlgili Söz Varlığı

Bu bölüm; runik metinler dışındaki Uygur, Mani, Brahmi gibi alfabelerle yazılan dinî ve din dışı konuları ihtiva eden edebî metinlerdeki komşulukla ilgili söz varlığını içerir. Bu metinler, 9. -14. yüzyıllar arasında yazılan metinlerdir. Dini metinler arasında *AY, Mayt., Das., TT, İKPO* komşulukla ilgili söz varlığı üzerine daha çok veri sağlar. Uygur Kağanlığı tarafından yazılan metinler, runik metinler kısmında değerlendirilmiştir. Ağırlıklı olarak dinî metinler olan Eski Uygurca metinlerde, fiziksel anlamda komşuluk ilişkilerini anlatan ve bununla doğrudan ilişkili yapılar azdır. Misafir ağırlamanın anlatıldığı kısım şu örnekte gözlenir:

“*Bay er inçe tip tidi ... kamağ ödüin kalın kuvrağ aşın içgün tapıngu udungu küçüm küsünüm teginmez... anın amtı kamağ bursang kuvrağdın iki toyin ötüni teginüt men kim küntemek mening evimte aşanzunlar men yime küçüm yitmişçe tapınıp*”
 “Zengin bir adam şöyle dedi: her zaman büyük bir cemaate yiyecek ve içecek ile hizmet etme gücüm kudretim yoktur. Bu yüzden şimdî bütün cemaatten iki rahip istiyorum hergün benim evimde yesinler, ben de gücüm yettiğince hizmet edip...”
 (*Mayt.* 25, 11-20) (Tekin, 1976, s. 208).

Zengin bir kişinin gücü yettiğince, misafirlerini yedirip içirmek ve onları ağırlamak istemesi anlatılır. Dolayısıyla dinî metinlerde *aya-, ağırla-, udun-, tapın-* fiilleri genel olarak Burkan’a saygı ifadesi olarak kullanılırken; bu örnekte görüldüğü gibi cemaate hizmet etmek anlamı da taşımaktadır. *SUK* başta olmak üzere *E1, E2, Hochz* metinleri; insanlar arası ilişkileri yansıtan komşulukla ilgili somut malzeme sunar.

2.1. Komşuluk Bildiren Kişi ve Topluluk Adları

2.1.1. Konaş: *ED*’de bu sözcük madde başı olarak yoktur. Wilkens (2021, s. 391), “*konaşı aliğlär*” “komşu krallar” örneğiyle tanıklar. *Hsüen Tsang Biyografisi*’nde (2009) geçen bu yapı “komşu devlet yöneticileri” anlamındadır. Eski Türkçede tek örneği, *Hsüen Tsang Biyografisi*’ndedir.

2.1.2. Konşu: Komşu; komşu ...; komşuluk; bitişik, komşu, yakın anlamlarındadır (Wilkens, 2021, s. 391): “*konşu ellärdäki*” “komşu ülkelerdeki”, “*konşu kız*” “komşu

kızı” (TT I 156), “*konşı orondaki*” “komşu yerlerdeki, komşu yerdeki” örneklerinde komşuluk ilişkileri bağlamında kullanılan *konşı* sözcükleri görülür. Clauson, *konşı*: maddesinde bu sözcüğü açıklar (ED, s. 640b); *koşni*: maddesini de *konşı*: maddesine gönderme yaparak ele alır (ED, s. 673b). *Konuş-* fiilinden türetilen ismin anlamı “komşu”dur. Clauson, sözcüğün tarihi ses bilgisel açıklamasının karmaşık olduğunu, Karahanlıcada *koşni* şekliyle tanıklandığını belirtir. *Konşı* ve *koşni* sözcüklerinin metatez olduklarını, aksi hâlde bu sözcüklerin tam olarak açıklanamayacaklarını belirtir. Oğuz Türklerinin /n/ ve /ş/ seslerini ters çevirdiklerini iki biçimin de düzenli ve doğru bir yapı sergilediğinin altını çizer. “*Konşı dyan*” “komşu meditasyon”, “*konşısınıtı araki dyan*” “bitişik durumlar arasındaki meditasyon” şeklindeki söz gruplarında ise birbirine yakın ve bitişik yapılan meditasyonlar için *konşı* sözcüğü kullanılmıştır bu nedenle komşuluk anlamından uzaktır. 8. yüzyıl Budist Uygur metninde “*evine yakın bir konşısı bir bayağut bolur erti*” “Zengin bir adam olan bir komşusu vardı” (USp. 109b, 8-9) (ED, s. 640b). Hak.T’de *xoncix*, Kır.T’de *konşu*, Öz.T’de *köşni*, KaraK.T’de *konşı*, Türk.T’de *goñşı*, Az.T’de *ğonşu*, güneydoğu merkezli Türk dillerinde *koşna/koşni* şekillerinde yaşayan bir sözcüktür (ED, s. 640b). Wilkens’in belirttiği “*konşı kız utluğ*” yapısında geçen *konşı* sözcüğü, Clauson’a göre problemlidir. Bu sözcüğünün *kuñcu* olma ihtimali vardır. Karahanlıca metinlerinde pek çok örneğine rastlanır. AY’nin son kısmı olan “Buyan Evirmek” bölümünde *konşı ile karşılaşırlı* (Kaya, 1994, s. 349). “*Maytrika konşı mka mançuşırıka ... mahabala ulug küçlüğ vaçırapanıka...*” (AY, 679-9). EWB’de *ko-* fiilinden *kon-* şeklinde dönüşlü çatısı ile yapılan fiilin *-ş-* işteşlik eki ve sonrasından fiilden isim şeklinde *-t-* ile türetildiği açıklanır (1969, s. 279).

2.1.3. Konuk: Misafir (Tekin, 1976, s. 414). Clauson, *konak* (2) / *konuk* (*konok*) maddesinde bu sözcüğe değinir (ED, s. 637b). Erdal (1991, s. 261), *kon-ok* şeklinde sözcüğü ayırır. Bu sözcük, iki anlamda kullanılmıştır; ilk anlamı misafir; ikinci anlamı ise birinin yerleştiği yerdir. Eski Uygurca metinler arasında *konuk* sözcüğünün az gözlenmesinden dolayı aşağıdaki örnekler önemlidir. Dinî bir metin olan *Mayt.*’te cehennemlik yaratıkların gelip üç cevherli mızrakları ile yakınındaki komşularını vurup çekmeleri anlatılır. Komşulukla ilgili bu söz varlığı soyut içerikli tanıkların (Tekin, 1976, s. 75). Sözlük kısmında ilgili madde başını “misafir” olarak açıklayan Tekin (1976, s. 414), metnin tercümesinde “komşu” anlamını verir (1976, ss. 140, 141):

“*Tamuluğ tınlığlar kelip üç adrı süngün olarnı oksuz teğinçsiz öz konukra sançarlar*” (75, 16) “cehennemlik yaratıklar gelip üç cevherli mızrakları ile bunları gelişi güzel kendi yakınındaki komşusunu vururlar, çekerler” (Tekin, 1976, s. 248).

Das.’da *konuk* sözcüğü, komşuluk bağlamında ele alınmamış ve deyim aktarması işleviyle ruh, can anlamını üstlenmiştir: “*Öz konukum arasınıtı [y]atdaçı isig özümde adırtsız amrak oguluma*” (1417) “(Daima) ruhumda yaşayacak (olan) canımdan ayrı tutmadığım ey sevgili oğlum” (Elmalı, 2016, s. 244). İKPÖ’deki “sığırtmacın ailesinin, prensi evlerinde ağırladıkları” kısımda, bir süre sonra sığırtmacın ailesinin konuk olan prence homurdanması ve isteksizliliği dikkat çeker ve hatta bunu fark eden prensin evden ayrılmak istediği görülür. Prens; “Bir konuk uzun süre kalırsa, uygun olmaz, siz bana kardeş oldunuz” şeklinde açıklamada bulunur” (Hamilton, 2011, s. 45). Bu açıdan,

İKPO'de konuk ağırlamak, konuğa büyük özen göstermek gerekliliğine vurgu yapılır, evdeki misafire kendini kötü hissettirecek davranışlardan uzak durulması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

2.1.4. Körşi: Runik metinlerden *YY*'de bir kez örneğine rastlanan *körşi* sözcüğü, Eski Uygurcada daha geniş bir kullanım alanı sergiler. *ED* ve *DTS*'de bu sözcük açıklanmaz. Erdal (1991, s. 343) yayınında, bu sözcüğün kökeni, *kör-üş-* fiiline *-i-* zarf-fiil ekinin getirilerek türediği açıklanır. Anlamı "... manzaralı, ... karşıсында" şeklindedir. Fiilden isim türeten *-I, -şI* ekinde *körşi*'yi değerlendirir. Arat tarafından hazırlanan *ETŞ* yayınında da *körşi* sözcüğüne rastlanır (2007, 13C):

"*KörkiĐüglüĐ kiñ küü kelig kölüngü yig yoriğ körüg maytri körkle buyan uz bilge biliglig körşi yoriğ samadı-lığ küç küsün-ler öz-e köni tuyunmak-lığ küçüğ köñül-çe yığalım*" "Gösterilecek geniş şekil değişikliği, taşıt, üstün tavır ve hareket, görüş, sevgi, güzel fazilet, iyi hikmet sahibi körşi tavır *samādhī* gücü-kuvveti ile doğru nüfuz etme gücünü gönül arzusuna göre toplayalım" (*ETŞ*, 13C).

Körşi tavır olarak geçen kısmın anlamı verilmemiştir. Ölmez (2019, ss. 268-271), bu sözcüğün Eski Uygur metinlerinde nasıl yer aldığına dair çeşitli örneklere yer verir. Buna göre *ETŞ*'de geçen *körşi* sözcükleri yanı sıra *İnsadi Sutra - BT III* (Tezcan, 1974), *an Uigur Manuscript with Portraits of Donors* (Zieme, 2007), *Abhidharmakośabhāṣya-tīkā Tattvārth* (Shogaito, 1993) adlı yayınlarda da *körşi* sözcüğünü tespit etmiştir. Shogaito'nun çalışmasında geçen *körşi* sözcüğü, *tuşlı* ismiyle ikileme kurmuştur (1993, s. 119):

"*İncip umamış tag tugurgalı artokrak iraktaki tıdığlığ tuğuglugug öçä tükätmakig tugmadukug ulatı tuşlı körşi armaz alku ädläriĐ körkdäşig <...>*" "ayrıca çok uzaktaki engelli² yok edişi, doğmamayı ve karşılaşmayan bütün maddeleri (ve) şekilleri doğuramamış gibi".

"*Änätkäk yeriyä otgäli teguči söz birlä koş körşi tetir*" (Mainz, 841) [TM 487-i] (4-6. Str.) örneğinde *tuşlı körşi* yapısı dışında başka bir söz grubu olan *koş körşi* ile karşılaşılr. *İnsadi Sutra*'da "*kalığqa körşi kurikärlär karakniğ kıvın täg bälgürdi*" "Bu kulelerin karşıсында, tanrıların sarayları, göz küresinin mutluluğu görünür hale geldi" (BT III, ss. 94-95) şeklinde tanıklanan *körşi* sözcüğü, "kulenin karşıısı" anlamındadır. Dolayısıyla *ETŞ*, *BT III*, Shogaito, 1993 ve Zieme, 2007 yayınlarda "komşu" anlamından çok bir yerin veya bir şeyin karşıısı; yanı veya paraleli anlamları baskındır.

Ölmez (2019: 270) örneklerden hareketle "karşı, karşıсында, hemen yanında, komşu" anlamlarını verir. Benzer şekilde *OTWF* (343) ile *UW* (200)'de *körşi* sözcüğü, "bir şeyin karşıısı,i gören, ... manzaralı" anlamlarında açıklanmıştır. Birbirleriyle karşılıklı olarak görüşen kişiler için tercih edilmiş *körşi* sözcüğü, Eski Uygurca döneminden sonra kullanımdan düşmüştür. Nitekim taranan Karahanlı metinlerinde *körşi* sözcüğüne tanık olunmamıştır.

2.1.5. Küden: Clauson, bu sözcüğün **küde-* fiil kökünden türediğini belirtir (*ED*, s. 704b): **küde-n*. Hatta *küdegü* "damat" ile *küden* sözcüklerinin köklerini birbirleriyle ilişkilendirir. Erdal (1991, s. 196), *küd-* fiili için 'to wait on, attend to' açıklamalarını

yapar. Çevirisi “hizmet etmek, ziyaret etmek, eşlik etmek vb.”dir. Bu fiil kökünden türeyen *küd-üg* (Erdal, 1991, s. 196), *küd-üm* (Erdal, 1991, s. 376), *küd-dür-* (Erdal, 1991, s. 808) sözcüklerine yer verir. Erdal’ın çalışmasında *küden* sözcüğüyle karşılaşmamıştır ancak aynı fiil kökünden türemiş farklı sözcükler örneklendirildiği gözlenmiştir. Etimolojisini *küd-en* şeklinde yapmak mümkündür. Wilkens, ilk anlamını “iş”; diğer anlamlarını da “misafir, konuk, dışındaki” olarak açıklar (Wilkens, 2021, s. 437). “*Küdän dentar*” “misafir papaz”, “*küdän kişi*” “misafir kişi”, “*küdän taş aliğ*” “ecnebi misafir, yurt dışından misafir” söz gruplarıyla sözcüğü örneklendirir. Clauson, sözcüğün etimolojisini *küdä-* “korumak” fiiline dayandırır. Bu fiilden türeyen başka bir isim olan “*küdäğü*” sözcüğünü örneklendirir (ED, s. 704b). Temel anlamı; eğlence, bayram olan sözcük, Budist Uygur metinlerinde “konuk, misafir” için kullanılır: *küden kelir* “misafir gelir” (TT VII, 35) (ED, s. 705a). *Çince-Uygurca Sözlük*’te bu sözcük “misafir” anlamındadır. *DLT*’de düğün kutlaması olarak geçer (DLT I, s. 404). Tekin (1976, s. 416), “*köden*” (*küden*?) maddesinde bu sözcüğü değerlendirir ve “misafir” anlamını verir:

“*Amı ol tükel bilge maytır (ı burkkan) bizni tapa küden (kelmiş erür)*” (89, 27) “şimdi bu mükemmel hikmetli Maytırı (burkan) bize doğru misafir (olarak gelmiştir)” (Tekin, 1976, s. 260). *Biz sizni küden b(ul)mışka tengridem çoğumuz yalınımız (a)şultı öklidi* (89, 45) “Biz sizi misafir (olarak) kabul etmekle (=bulmakla) ilâhi parlaklığımız arttı, çoğaldı” (Tekin, 1976, s. 260).

Birini misafir olarak ağırlamanın erdemli bir hareket olduğuna vurgu yapılır. Hamilton (2011, s. 199), “davetli, konuk, düğün” anlamlarını verir. *Küd-* “gözlemek” fiilinden getirir. *İKPÖ*’de bir kere geçer: *küdän ür tursar yaramaz siz* (LXIX) “Bir konuk uzun süre kalsa, uygun olmaz” (Hamilton, 2011, s. 45).

2.1.6. Tegreki kişiler / bodun boğun: Etraftaki kişiler (Elmalı, 2016, s. 130):

“*Birök kadir katıg savlıg kişi birle aşda toyda olursar tegreki kişiler barça añar ertingü korkup akru akru ünin bir ikintike sav söz sözleşip*” (Das. 2023) “Eğer sert, kaba sözlü birisiyle ziyafete oturulsa, etrafındakilerin hepsi çok korkar. Yavaş yavaş, sessiz sessiz birbirleriyle konuşurlar” (Elmalı, 2016, s. 251).

Bir toplantı sırasında sert ve kötü mizaçlı birinden, yanındaki kişilerin çekinmeleri ve buna göre dikkatle hareket etmeleri gerektiğine değinilir. *Kent tegreki bodunug bokunug* ‘the people (jingling Hend.) in the neighbourhood of the town’ (TT X, 51-2). Clauson’a göre şehirde birbiriyle komşuluğu bulunan kişiler için kullanılan bir söz grubudur (ED, s. 306b). Clauson, komşu anlamına geldiğini vurgular (ED, s. 486b). “*Ol tegreki yer orun*” “yakınlardaki yerler” [USp 103, 22].

2.1.7. Yağuk: Yakın kişiler. Etimolojisi, *yagu-k* şeklindedir (Erdal, 1991, s. 253). Mahalledeki kişiler, komşular anlamıyla Uygurca metinlerde geçer. *Uigarica II*’de,

yağuktaki iş “mahalle işi” söz grubu buna örnektir. ED’de, “komşu veya akraba” anlamlarındadır (ED, s. 901a)¹.

2.2. Komşuluk Bildiren Yer Adları

2.2.1. Kıdığ: “Kıd-” fiil kökünden türemiştir (ED 598a): *kıd-(ı)g*. Sınır, kıyı (Hamilton, 2011, s. 184). “*Talıy öĐüzkä qıdıyınıtı tögürdi*” (LII) “Okyanus ırmağına, sınırlarına ulaştırdılar” (Hamilton, 2011, s. 36), “*qıdıyınıtı*” (LXXIII). Bu sözcük ile bir yerin sınır bilgisi açıklanır.

2.2.2. Konokluk ev: Misafirhane, han, konukevi (Wilkins, 2021, s. 391). *Kon-* fiilinden türetilen *konokluk* sözcüğü Eski Uygur metinlerinde gözlenir. ED’de *konukluk* maddesinde yer verilen bu sözcük; “*konak (2) / konuk*” maddesinden türeyen bir isimdir. Güneybatı Osmanlı Türkçesi metinlerinde “misafirperverlik, misafir odası”; Türkmencede de “bir günlük yolculuk” gibi anlamlara gelir (ED, s. 638a). *Mayt.*’te “*konukluk ev*” “misafirhane, sadece konukların kaldığı ev” söz grubu tespit edilir:

“*Konukluk ev barq buşı birser ... üstün tengri yirinte altın yalanguk etüzinde ulatı nirvanlığ bolur*” (54, 21) “misafirhaneleri sadaka olarak verse, yukarıda tanrılar yerinde aşığıda insan vücudunda Nirvâna yerini bulur (Tekin, 1976, s. 230).

2.2.3. Sıçı: Sınır, hudut (Ayazlı, 2016, s. 205). *Sıçı* ve *kıdığ* sözcükleri benzer işlevler üstlenmekle birlikte; *sıçı* sözcüğünün geçtiği cümlelerde, komşuluğa ilişkin daha net ve açık bilgilere ulaşılır. Belirli bir bölgenin, şahsa ait özel mülklerin bu sözcük ile sınırlarının çizildiği görülür. Bu noktada özellikle *SUK* metni çok sayıda örnek sunar. Çin. *sizhi* sözcüğünden Uygurcaya *sıçı* şeklinde geçmiştir (ED, s. 795a).

“*Bo yerniş sıçısu öri yınak öĐän ağırar öñtün yınak toyıçak(?) yeri ağırar kudi yınak öĐän lusay yerinä bargu öĐän ağırar keğin yınak yanyak inal yeri ağırar bo tört sıçılığ yer üzä miş yıl tümän künkätäĐi kutlug taş ärklıĐ bolzun*” (Sa02-12) “Bu toprağın sınırı (şöyledir): Yukarı (güney) tarafı kanal ayırır. Doğu tarafını Toyıçak’ın toprağı ayırır. Aşığı (kuzey) tarafı kanal, Lusay’ın toprağına giden kanal ayırır. Batıyı Yanyak Inal’ın toprağı ayırır. Bu dört (tarafı) sınırlı toprağa bin yıl on bin güne kadar Kutlug Taş sahip olsun” (Ayazlı, 2016, s. 522).

Bu isimden türetilen, belli bir sınırı işaretleyen *sıçılığ* sözcüğü özellikle *SUK*’ta Sa kodlu parçalarda gözlenir: Sa02-12, Sa10-9, Sa14-12 gibi.

2.2.4. Sınar - Buluğ - Yınak: Taraf anlamına gelen bu sözcüklerle kurulu tamlamalar komşu bölge ve yerlere işaret eder. “*Koptın sınar*”: Her taraftan (Gulcalı, 2013: 207).

¹ Runik alfabeli metinlerde komşulukla ilgili söz varlığı içinde bu sözcük aynı anlamla mevcuttur. Bu sözcüğün kökünden türeyen birleşik fiil biçimlerinden *yağuk er-* ve *yağru kon-* yapıları runik metinlerde komşu olmak anlamıyla tanıklanırken; Uygurca metinlerde bu anlamı sağlayan birleşik fiil grubu tespit edilmemiştir.

“Köni nomça töröçä başladaçı imäriğmä kamağ bodunun karasın asmış ükmiş koptın sıñar yagısız yavlaksız ärti” “Doğru kanun ve öğretiyeye göre (halkına) önderlik edip çevresindeki bütün halkını çoğaltmış her tarafı düşmandan arındırmış” (ABH, 106).

“Ondın sıñarķı”: On taraftaki, on yönündeki anlamındadır:

“Sumer tag tæg ağır ulug ädgülärin tükäl siz tægirmi uyur siz körkitgäli intın sıña[rķı] uluşlarıg körü kanınçsız” (1084) “(Tanrım siz) Sumeru dağı misali büyük erdemler ile donanmışsınız; on yöndeki ülkeleri çepeçevre göstermeye kadirsiniz” (Gulcalı, 2021, s. 276).

AY III’te de bu söz grubu mevcuttur: “Ondın sıngarķı burķanlarķa” (149-4) “on taraftaki Budalar” (Ölmez, 1991, s. 41).

AY IV’te “ontın sıngarķı burhanlar” (1175, 3396) yapılarında bu söz grubuna tanık olunur (Tokyürek, 2018: 907). “Tört bulung”: Dört cihet (Tekin, 1976, s. 211). “Tört bulungtın adruk körtle sarvağlar bolur” “Dört cihette müstesna ve güzel kuleler vardır” (31, 21). “Törtđin yingak”: Dört taraftan (Tekin, 1976, s. 482). “Tengriler yalanguğlar süsi kedip urungu uçru... örtđin yingak yorıyurlar” “Tanrılar ve insanların ordusu... giyiniş muhârip dört cihetten yürürler” (36, 6). “Törttin sıngar”: “Törttin sıngar yer oronug iymiş basmış üküşkâ ayatmış ağırlatmış” (ABH, 64) “(Mahâratha hükümdar) dört bir yanındaki yerleri (kendine) tâbi kılmış, çoğunluğa kendini saydırtmış” (Gulcalı, 2013, s. 106). “Törttin sıngarķı”: Dört taraftaki (Ayazlı, 2016, s. 206):

“Tört davip yertinçününj körki tütrüm tärin taloy ügüzünj türki törttin sıngarķı taglarnıj börki tüz yağız yer üstäjininj örki” (E1-20) “Dört divipa dünyanın güzelliği, derin okyanusun gücü, dört bir taraftaki dağların takkesi, yeryüzünün fevkalade yüksekliği” (Ayazlı, 2016, s. 515).

“Kündin - kedin - tağdın - öndün yınak”: Güney, batı, kuzey ve doğu taraftan (Ayazlı, 2016, s. 443). SUK’ta bir evin komşularına göre çeşitli yönlerden sınırları bu ilgeç unsurları ile sağlanır:

“Bo yernin sıcısı öndün yınak burhan kulıninj örtgün kündin yınak ulug yol kedin yınak tangutmunj yer tagtın yınak buyançuknunj örtgün adırar” (Sa06, 18-20) “Bu yerin sınırını; doğu yönünde Burhan Kulı’nın harman yeri, güney yönünde Büyük Yol, batı yönünde Tangut’un yeri, kuzey yönünde Buyançuk’un harman yeri ayırır” (Ayazlı, 2016, s. 524).

İKPÖ’de de gözlenir: “oylum muntuda inaru ög(=η)tün yınak altın tay bar körünür mü” “Oğlum, ileride doğu yönüne doğru bir altın dağ var. Görünüyor mu?” (Hamilton, 2011, s. 29).

2.2.5. Yakın: Sözcüğün kökü, “yak-” fiiline bağlanır ve bu fiil kökünün *yağuk* sözcüğünün tabanı olma ihtimali yüksektir (ED, s. 904a). Erdal da sözcüğün etimolojisini *yak-ın* olarak açıklar (1991, s. 55). Yakın, pek yakınlarda, içli dışlı, alışıık, yatkın, vakıf anlamları yanı sıra yakınlık ve komşuluk anlamlarını da karşılayan bir sözcüktür (Wilkens, 2021, s. 855). “Yakın el” söz grubu “yakın ülke, komşu ülke”

anlamlarına gelmektedir. *Yaķın* ‘‘komşu’’ anlamıyla runik metinlerde tanıklanmazken; Eski Uygurca metinlerde geçer.

2.3. Komşuluk Bildiren Fiiller

2.3.1. Aın-: Clauson; bakmak, biriyle ilgilenmek, rahatını sağlamak anlamlarındaki *aın-* fiil kökünü *a-* fiiline bağlar (ED, s. 29a-b). Erdal ise (1991: 584) bu anlamdaki *aın-* fiilinin kökünü *aı-n* şeklinde açıklar. Bakmak,  zen göstermek, büyük ilgi göstermek, tedavi etmek, meşgul olmak anlamlarıyla *İKPO*’de tanıklanır (Hamilton, 2011, s. 129). *İKPO*’de hanın sığırmacısının (sığır bakıcısının), prensi evinde ağırlaması anlatılır. ‘‘*Udı  r öz  b n  elitti aıntı  b n ki uluy kiiğk  tutuztu artuq  dg  aınınlar tep bir ay artuq aıntı*’’ (LXVII) ‘‘sığırtaç onu kendi evine götürdü, ihtimam gösterdi. Onu evindeki büyüklere ve küçüklere emanet edip ‘‘ona son derece iyi bakın’’ diye tembih etti. Bir aydan fazla süre baktılar’’ (Hamilton, 2011, s. 44). Bu parçada, ev sahibinin misafirini iyi bir şekilde ağırlaması anlatılırken *aın-* fiili kullanılmıştır.

2.3.2. Barığsa-: Fiilin yapısı *bar-(i)ė+sa-* şeklindedir. Gitmek istemek, gitmeyi düşünmek anlamlarına gelir (Hamilton, 2011, s. 166). *İKPO*’de sığırtaın evinde ağırlanan prensin evden gitmek istemesinin anlatıldığı kısımda bu fiile tanık olunur. Kendisine karşı isteksiz olan ev sahiplerinden prensin rahatsız olduğu ve evden ayrılmak istediği görülür:

‘‘*Bir ay artuq aıntı anta ken yama agruq bultı kenr n  aş berür boltular qaltı tegin uqtı k nli yerinti  tr  udı  rk  barayın tep tedi udı  r n g l k barıgsadııaz k nli n znı kim bertdi barman tep*’’ (LXVIII). ‘‘Bir aydan fazla süre ona baktılar. Bundan sonra yine de ağır bir yük olarak gördüler ve ona homurdanarak yemek vermeye başladılar. Prens bunu anladığı zaman yüreği burkuldu. Sonra sığırtaa ‘‘ben gideyim’’ dedi. Sığırta ‘‘neden gitmek istiyorsunuz (=neden gitmeyi düşündünüz). G nl n z  kim yaraladı? Gitmeyin!’’ (Hamilton, 2011, ss. 44-45).

Ev sahiplerinin gelen misafiri iyi ağırlamamasının bir sonucu olarak, misafirin evden ayrılmak istemesini anlatan bu fiil, komşuluk ilişkisini betimlemektedir.

2.3.3. Basıraş-: *ED*’de *basur-* maddesinde bu fiil geçer (ED, s. 374b). Etimolojisi *bas-(u)r-a-ř-*. Bu fiil; birbirine üstün gelmeye çalışmak, çekişmek anlamındadır (etin, 2020, s. 423). ‘‘*Bir ikintisike basıraşıp kunuş kırma kılurlar*’’ (1326) ‘‘Hepsi bir diğerine baskı uygulayıp itişip kakışırlar’’ (etin, 2020, s. 382). Bu örnekte, insanların birbirine kötü davrandığı bir ülke anlatılır. Aynı bölgeyi paylaşan kişilerden dolayı komşuluğa da gönderme yapılmış ve bu kişilerin birbirlerine karşı çekişmeli h llerine değinilmiştir. Komşuluk ilişkileri bağlamında, tarafların birbirleriyle çekişmelerini anlatan bir fiildir.

2.3.4. Ber ş-: *ED*’de *b riş-* maddesinde tanıklanır (ED, s. 370a). Yapısı *ber-( )ř-* şeklindedir. Karşılıklı olarak vermek (Ayazlı, 2016, s. 80). Din dışı Eski Uygurca belgelerden *SUK*’ta bu fiille karşılaşılır. Yamada (1993, s. 250), *bir ş-* maddesinde ele alır: ‘‘*Bo savta kayusı ağısar biz   r yüz beş r otuz kunpu ir  kuvpar ber ş r biz*’’ ‘‘Bu sözden kim dönerse   yüz yirmi beşer kuanpu içeriye ceza vereceğiz’’ (Sa03-25).

Komşuluk ilişkisi bağlamında kurallara uyulmadığı takdirde ceza ödenmesi gerektiği anlatılmıştır.

2.3.5. Keñşeş-: Clauson, *keñşeş* sözcüğünü *keñe-* fiilinden getirir (ED, s. 734a). Clauson'dan hareketle bu fiilin açıklaması şu şekilde yapılabilir: *keñe-ş+e-ş*. Sonrasında orta hece ünlüsü /e/ vurgusuz kalarak düşmüştür. Erdal ise *keñ+ä-ş-* şeklinde sözcüğü eklerine ayırır (1991, s. 272, s. 420, s. 775). Sözcüğün orijinal formunun *keñiş* olduğunu belirtir (1991, s. 266). *Keñiş* sözcüğünün, *keñ+ä* ile ilişkilendirir (1991, s. 266). Müzakere etmek, danışmak (Tekin, 1976, s. 407; Ayazlı, 2016, s.148). *Keñä-* fiilinin karşılıklı yapıldığını belirten /-ş/ işteşlik ekini almıştır. Yamada (1993, s. 260), *käñiş-* ve *kingäş-* maddelerinde bu fiili açıklar. *Das.*'da insanlar, toplumun ileri gelenleri, tüccarlar ve halkın bir araya gelerek birbirleriyle çocuklarını mahvedenin ne olduğuna ilişkin istişarede bulunurlar:

“Kentdeki bayagutlar dani şirēsti... sartavahē [kamag k]ara bodun yıǵılıp bir ikintike [inçe] tep tēşdiler... ogulanıñızñı alkuǵı kim ogı [anı tapalıñ] bo montag kiñşeşip” (Das. 1472) (Elmalı, 2016, s. 245).

2.3.6. Kollaş-: Fiilin yapısı *kol+la-ş-* şeklindedir. ED'de bu fiile rastlanmaz. Destek olmak, el uzatmak (Ayazlı, 2016, s. 158). Din dışı konuları içeren Uygur metinlerinden E1, E2'de bu fiil tespit edilir. Kişiler arasında yardımlaşmayı anlatan bir fiildir:

“... kollaşıp kötürǵuçi kullarñıñ koldıkları arǵulzun” (E1, 109) *“... el uzatıp (birbirine destek olup) taşıyacak kulların omuzlarına yüklensin”* (Ayazlı, 2016, s. 516). *“Kollaşıp kötürüp tagarlarını koduz [...]kä yükläzün”* (E2-61) *“Birbirine destek olup (el uzatıp) torbaları kaldırıp yaka (Tibet öküzüne) yüklesin”* (Ayazlı, 2016, s. 517).

2.3.7. Körüş-: *Kör-* fiili ve *köz* isminin etimolojisi ortak bir köke varmayı sağlar. Nitekim Clauson da bu iki sözcüğün ortak köküne işaret eder (ED, s. 736a). Bu fiil **kö-r-(ü)ş-* şekliyle açıklanabilir. Görüşmek (Ayazlı, 2016, s. 165). Din dışı Uygur metinlerinden *Hochz*'ta tanıklanır. *Kör-* fiilinin işteş çatılıdır. *“Tünür böşük körüşüp yemäk içmäk mänilämäk [bolzun?]”* (Hochz 26) *“hısım akraba (ile) görüşüp yeme, içme (ve) sevinme olsun”* (Ayazlı, 2016, s. 518). Yakınlarla bir araya gelip yeme içmeyle birlikte konuşup görüşmelerini anlatan bir fiildir.

2.3.8. Okış-: ED'de *okı-* fiili yüksek sesle çağırmak; davet etmek ve yüksek sesle okumak anlamlarıyla açıklanır (ED, s. 79a). Etimolojisi; *okı-ş-* şeklindedir. Diğer madde başı fiiller gibi *-ş* işteşlik ekiyle çekimlidir; *kollaş-*, *basıraş-*, *berüş-*, *keñşeş-* gibi. *“Çağırışmak, birbirini çağırmak”* anlamlarındadır (Elmalı, 2016, s. 409):

“Sutasome ēlig beg kelmişñe baranas balıkdaki tınl(ı)glar ertingü sevinip bir ikintiske okışu ēlig beg kelmiş amtı umugsuz ınagsız bolm[agay]” (1506) *“Hükümdar Sutasoma'nın gelişine Bārānas halkı pek çok sevinip birbirlerini çağırarak “Hükümdar gelmiş. Artık umutsuz, çaresiz olmayacağız” diye söylediler”* (Elmalı, 2016, s. 245).

Birbirleriyle bağlantılı olan insan topluluğunun karşılıklı olarak birbirlerine seslenmelerini anlatır.

2.3.9. Öntür-: Göndermek, yolcu etmek (Hamilton, 2011, s. 157). “İlerlemek, çıkmak” anlamındaki *ön-* fiilinin *-tür* ettirgenlik eki almasıyla türemiştir:

“Beş yüz äränniñ aşı suñı kölüki taqı nâ kârgâkin alqu tükâti berip uzatıp öntürdi” (XXVIII) “Beş yüz kişinin yiyeceği, suyu ve yük hayvanından başka, ne gerekiyorsa hepsini, tam olarak verdi ve onları uğurlayıp yolcu etti” (Hamilton, 2011, s. 24).

2.3.10. Talaş-: *ED*’de *tala-* fiil kökü “zarar vermek, yağmalamak” anlamlarında yer alır (ED, s. 502a). Moğ.’dan erken dönemde alınmış ödünç bir sözcüktür. Fiilin yapısı *talaş-* şeklindedir (Erdal, 1991, s. 567). Kavga etmek, dalaşmak (Ayazlı, 2016: 218). “*Akam inim tuğmuşım kaçaşım kim kim mä bolup talaşmazunlar*” (Mi28-12) “Oradaki ağabeyim, küçük kardeşim, akrabam, ailem hiç kimse itiraz etmesin” (Ayazlı, 2016: 551). Birbirleriyle yakınlık bağı olan kişilerin ve komşuların aralarındaki anlaşmazlığı anlatır.

2.3.11. Taplaş-: *Tapla-* fiili, “memnun, tatmin” anlamındaki *tap* isminden *+la* isimden fiil yapım ekiyle türemiştir (ED, s. 440a). *Taplaş-* fiili ise *tapla-* fiilinin işteş çatılısidir (ED, s. 440b). Erdal da *tap+la-ş-* şeklinde fiili yapılarına ayırır (1991, s. 568). Anlaşmak, uzlaşmak (Ayazlı, 2016, s. 223). *SUK*’ta tespit edilir. “*İkigü taplaşıp bāk bitig*” (Sa18-17) “ikisi anlaşıp sözleşmeyi...” (Ayazlı, 2016, s. 528). Aynı bölgede oturan ve komşuluk bağı olan iki kişinin birbirleriyle satış sözleşmesi hususunda anlaşmasını içerir.

2.3.12. Teş-: *Te-* fiilinin işteşlik ekiyle türemiş biçimidir. Eski Türkçede tek heceli fiillerden sadece *te-* ve *to-* fiilleri işteşlik ekini alır (Erdal, 1991, s. 575). Bu fiil türevinde, geniş zaman ve zarf-fiil yapısında çekime rastlanmaz. *AY* ve *SUK*’ta “birlikte demek, sözleşmek” anlamında geçer. (Gulcalı, 2021, s. 527).

“*Mahasatve teginniñ tapıgıçları teginimiz kâçdi tep kaçan bartı yorınlar kanda ol istâlim tep teşdilär*” (368) “Mahâsattva prensin hizmetçileri: Prensimiz gecikti, nereye gitti, hadi gidelim, nerededir arayalım” diye konuştular” (Gulcalı, 2021, s. 267).

SUK’ta “anlaşmak” anlamında geçer:

“*Män toyınçoğ tüşiki basıki biz üçäğü ävdä [] çoğı bolmışta tuğmuşımız ädgü toña tard’u öz kana üşkintä teşip*” (Mi05-3) “Ben Toyınçoğ, Tüşiki ve Basıki üçümüz evde kavga, gürültü olduğu için akrabamız Ädgü Toña, Tard ve Öz Kana huzurunda anlaştık” (Ayazlı, 2016, s. 547).

2.3.13. Tutuz-: *Tut-* fiili *ED*’de “emanet etmek” anlamıyla geçer (ED, s. 462b). *Tutuz-* fiili ise *tut-* fiilinin ettirgenlik çekimidir (ED, s. 462b). Etimolojisi, *tut-uz-* şeklindedir (Erdal, 1991, s. 758). Emanet etmek, salık vermek, tavsiye etmek (Hamilton, 2011, s. 227). “*Bir kiyä amraq oğlumun siziñä tutuzur men*” (XXV) “Bircik sevgili oğlumu size emanet ediyorum” (Hamilton, 2011, s. 23). “*Udçı är öz äbiñä elitti açıntı äbiñäki uluy kiçigkä tutuztu artuq ädgü açınıñlar tep*” (LXVII) “Sığırtmaç onu kendi evine götürdü, ihtimam gösterdi. Onu evindeki büyüklere ve küçüklere emanet edip “ona son derece iyi

bakın” diye tembih etti” (Hamilton, 2011, s. 44). Emanet etme, bir kişinin kendine yakın hissettiği ve güvendiği kişilerle olur. Nitekim komşu da bu kişilerin başındadır.

2.3.14. Uzat-: Uğurlamak, yolcu etmek, eşlik etmek (Hamilton, 2011, s. 162): “*Ädğü ögli teginig uzatı öntürüp taluyqa ıdılar*” (XXXI) “İyi düşünceli Prensi, kabile hâlinde uğurlayıp, onu okyanusa yolcu ettiler” (Hamilton, 2011, s. 26). *ED*’de temel anlamı “bir şeyi uzun yapmak, uzatmak” anlamındadır (*ED*, s. 282a). Ancak bununla bağlantılı yan anlamlarından bazıları “mesafeye çıkarmak, sürüklemek” şeklindedir. Bu anlamlardan mesafeye çıkarmak, *İKPO*’de geçen “yolcu etmek, uğurlamak” anlamındadır. Komşuyu uğurlamak, yolcu etmek anlamıyla komşuluk bildiren bir fiildir. Etimolojisi *uza-t-* şeklindedir (Erdal, 1991, s. 791).

3. Karahanlı Türkçesinde Komşulukla İlgili Söz Varlığı

Bu bölümde *DLT*, *KB*, *AH* ve *SKT(a-b)* metinlerinde, komşuluk kavramı değerlendirilmiştir. Örneğin *DLT*’de, komşusunu ağırlayıp yemek yedirmeyi seven, yemek tattırmayı adet edinen kişiler övgüyle geçer: *bu er ol aş taturgan* “misafirlere ve başkalarına yemek tattırmayı âdet edinen bu adamdır (*DLT*, s. 225). Misafirperver kişinin sıfatı *aş taturgan* olarak gösterilmiştir. Kaşgarlı, bir şiirle de bu yapıyı örneklendirir: “*Erdi aşın taturgan / yavlak yağı kaçurgan / uğrak sūsin kaytargan / bastı ölüm axtaru*” (*DLT*, s. 225). Misafirlerlerini ağırlamayı seven kişinin aksine misafire hürmeti olmayan ve misafirden hoşlanmayan kişiler de aktarılır. Bir kişinin misafirlerini kovup kaçırması da *DLT*’de şu cümleyle örneklendirilir: “*Bu er ol konuknu kaçurgan*” “misafiri ve başkalarını devamlı kovup kaçırın bu adamdır” (*DLT*, s. 226). Yine *DLT*’de geçen *lüçnüt* maddesi örneğinde, Eski Türklerin birbirleriyle komşuluk ve yardımlaşma içerisinde olduklarına ulaşılır (*DLT*: s. 197). *Lüçnüt*; buğday vb. şeyleri temizlemede yardımlaşma olarak geçer. Dolayısıyla köy halkı arasındaki bu yardımlaşma, komşuluk ilişkilerini de belli eder. *KB*’de özel olarak ziyafet âdabının anlatıldığı kısım vardır. Komşuluk hayatıyla doğrudan bağlantılı olan ziyafetlerin düzenlenerek; eş, dost, arkadaş ve yakın çevrenin ağırlanması ve bunun nasıl bir âdâp üzere yapılması gerektiği anlatılır. Ziyafetlerin türlü türlü olduğu; eş, dost, büyük, küçük, yakın veya kardeşin bu yemekli davetlere çağrıldığı; böyle yerlere gidilip eşi dostu görmenin önemli olduğu, yakın komşunun verdiği ziyafete katılıp gönül kırmamak gerektiği gibi durumlara dikkat çekilir (Arat, 2003, ss. 331-336). Ayrıca Odgurmış’ın Ögdülmüş’e ziyafet davet usulünü söylediği kısım da yine komşuluk hayatını ilgilendirmektedir (Arat, 2003, ss. 336-338).

3.1. Komşuluk Bildiren Kişi ve Topluluk Adları

3.1.1. Aşın: Erdal, *aşnu* sözcüğünün *aşın-* fiilinden türediğine işaret eder (1991, s. 590). “Aşmak, görüşmek, üstün olmak” gibi farklı anlamlarda açıklanan *aşın-* fiilinden türemiş bir isimdir. Etimolojisi *aş-(i)n-ı* şeklindedir. Birbirleriyle komşuluk ilişkisi kuran bireylerin, birbirlerine gitmeleri ve yolu aşındırmaları arasında anlamsal düzlemde bir bağlantı vardır. Konu-komşu anlamlarıyla özellikle *KB*’de işlek bir kullanım alanı sergiler (Eraslan vd. 1979, s. 31).

“Yakın koşını aşını aş itse sanga /azu tengrilik iş okısa tonga” (KB, 4581) “Olarka yime bar k dezgil köngül / sewind r olarnı sewin ay oğul” (KB, 4582). “Yakın komşu senin için bir ziyafet verir yahut ahiret kardeşin seni davet ederse ey yiğit, onlara git, gönüllerini kırma; onları sevindir ve kendin de sevin ey oğul” (Arat, 2003, s. 332).

Bu beyitlerde, yakın komşunun davet edildiğinde gitmesi gerektiği üzerinde durulur. Dolayısıyla komşuluk hayatının daha güzel olması adına öneride bulunulur. “Kanı koşını aşını sevin kadĐuka iş / kamuğum bireyi men evdin ıkayı” (KB, 6585) “Konu komşu, sevin ve keder arkadaşı nerede; ben ona her şeyimi vereyim, evimi bile ona terkedeyim” (Arat, 2003, s. 472). Bu beyitte, komşu; sevin ve keder arkadaşı olarak nitelendirilir. Komşulara yeri gelindiğinde ev bile verebileceği anlatılır. Bu da komşuluğun çok önemli bir sosyal olgu olduğunu, komşu hakkının gözetilmesi gerektiğini vurgular. KB’de geçen aşını sözcüğü, koşını ile ikileme kurarak “komşu” anlamında metinde anlam bulur.

3.1.2. Kadaş: ED’de sözcüğün kökü ka olarak geçer (ED, s. 607a). Etimolojisi ka+daş şeklindedir. Clauson, yakınlar ve komşular anlamını verir: “Kadaş tapa: ut kibi: kuyru: baka:r” (DLT, s. 356) “o akrabalarına (komşularına) kızgın kanlı gözlerle bakar” (ED, 640b). Bu yapıda, komşularına bakmayan ancak zenginliğini caydırıcı g  olarak kullanan kişiler betimlenir. DLT’de geçen başka bir örnekte de Clauson tarafından “komşu” olarak yorumlanır: “Er kadaşın kurdı: yovdı” “Adam komşusuyla görüştü, malını onunla paylaştı ve onu iyilikle boğdu” (ED, s. 871b). Aynı yapı, Ercilasun ve Akkoyunlu tarafından “adam yakınına kavuştu; malını onunla paylaştı ve ona nimet kapısını açtı” (DLT, s. 377) şeklinde tercüme edilir. Dolayısıyla kadaş sözcüğünün yorumu akraba, yakın ya da komşu şekillerinde yapılmıştır.

3.1.3. K p: Yakın (insanların yakın olması). “Ol meniş birle uya k p ol” “o, onun, sanki bir kapta doğmuşlar gibi yakındır” (DLT, s. 407). Clauson, ka:b sözcüğünün temelde iki farklı anlamı karşıladığını, bunlardan ikinci kullanımının *ka ve bundan türeyen kadaş sözcüğüyle ilgili olduğunu açıklar (ED, s. 278a). Bu bakımdan, “yakın” anlamına gelerek komşuluk bildiren bir kişi adı olarak da gözlenir.

3.1.4. Kapuğdaki: Clauson *kap- fiil köküne götürür (ED, s. 583a). Etimolojisi kap-(u)Đ+da+ki biçimindedir. Metonimi yoluyla eve gelen misafiri karşılayan bir sözcüktür. Aitlik eki +ki, önceki ünlülerle uyuma girmiş, +ki şeklinde ekimlidir. KB’de geçen beyitte, “kapıdakilerle” diye belirtilen kişi veya kişiler, aralarında yakınlık bulunan komşulardır. Kapına gelip evine buyur ettiğin kişi ve komşularla iyi anlaşılması gerektiği ve yeri geldiğinde komşuyu da evinde ziyaret etmenin erdemli bir davranış olduğu belirtilir. “Kapuğdaki birle yarařĐu gerek / katulĐu keliřĐu barıřĐu gerek” (KB, 4168) “Kapıdaki insanlar ile iyice anlaşmalı; onlar ile karışmalı ve onlara gidip gelmelidir” (Arat, 2003, s. 301).

3.1.5. Kirdeş: Aynı evde i içe oturan komşu demektir (DLT, s. 201). Clauson, hapaks  rneği olarak gösterir (ED, s. 739b). Moğ. ger “ev” ile kirdeş sözcüğünün kökünün tesadüfi benzerliğine işaret eder. Kir kökünün, daha arkaik bir *k r ve *kir sözcüklerinden getirmenin zor olacağı bildirilir (ED, s. 739b). Erdal (1991, s. 120), bu

sözcüğü “tek bir konutta birlikte yaşayan komşu” olarak anlamlandırır (Erdal, 1991, s. 120).

3.1.6. Konat: Clauson, *kon-* fiiline dayandırır (ED, s. 635b). Etimolojisini **ko-n-at* biçiminde yapmak mümkündür. Bir arada yaşayan (ikamet eden) insan topluluğu. “*Ol meniñ konatım ol*” “o benimle bir arada yaşayanlardır” (DLT, s. 153). *ED*’de birbirleriyle yaşayan herhangi bir insan topluluğu olarak açıklanır (ED, s. 635b). *KB*’de *konat* sözcüğü şu şekilde tanımlanır: “*yanutı bayat berge edgü konut (? konot)*” “İyi yoldaşla (arkadaşlığın) yanıtını Tanrı cennette verecek” (KB, 4471). *SKTb*’de bu sözcük, birbirine yavaşan, toplanan insan kümesi anlamındadır (SKTb, s. 534) (425r/2). “*Konad tegmäs maña tañrıdın bir kim ärsä bulmaz män anda adın sığınğı*”. *DLT* ve *KB*’de yoldaş, arkadaş ve dolayısıyla komşu anlamını karşılayan *konat* sözcüğü, *SKTb*’de Allah’tan başka her kişi için kullanılmıştır.

3.1.7. Konşu: Komşu demektir. Clauson, *konşu* maddesinde bu sözcüğü açıklar (ED, s. 640b) ve *konuş-* fiilinden türetilen bu ismin, tarihî açıdan ses bilimsel gelişiminin tamamlanmış olduğuna değinir. Erdal, bu sözcüğü *kon-* fiilinin *-şl* fiilden isim yapan ekle türetilmesiyle oluştuğuna dikkati çeker (1991, s. 344). *Sapşı* ve *konşu* sözcüklerinin *-(X)ş* işteşlik ekiyle türemediği, *-(X)ş* ekiyle türeyen on bir fiilin aksine *-şl* ekiyle çekime girdiğini ifade eder. *SKTa*’da *konşu* (s. 467) sözcüğü manevî destek (135v/9) anlamındadır:

“*Bükün kişilärdin män konşu män silärkä kutğargan män silärkä kaçan körüşti ärsä ekki güruh yandı ekki ökçäsi üze tağı aydı*” (135v/9). “*Atağa anağa edğülüğ kılmaq yawuqluğ idişinä atasızlarka çığaylarka konşıka yawuqluğ idisi yat konşıka yanındakı eşinä yol oğlanıña nägü kim ärkliğ boldı*” (63r/4).

63r/4 numaralı parçada geçen “*yät konşu*” söz grubu ile “uzak komşu” kastedilmiştir.

3.1.8. Konuk: Konuk (Eraslan vd. 1979, s. 270). Clauson, “*konak/ konuk*” (*konok*) maddesinde ele alır (ED, s. 637b). Erdal, Eski Uygurcada “gönül” anlamındaki *konok* sözcüğünü (*öz kon*)*ok* şekliyle açıklar ve bu sözcükten ayrı olarak Karahanlı Türkçesinde *kon-ok* şekliyle türediğine değinir (1991, s. 238). Dolayısıyla sözcüğün etimolojisi **ko-n-(u)k* biçiminde yapılabilir. *DLT*’de misafirin uğur sayıldığı dönemlerin eskide kaldığı hayıflanarak belirtilir: “*Bardı eren konuk bulup kutka sakar / kaldı alıg oyuk körüp ewni yıkar*” “Misafiri uğur sayanlar gitti. Bir hayal gördükleri zaman, o gelmesin diye çadırlarını yıkanlar kaldı” (DLT, s. 165). Misafir gelmesin diye elden gelenin yapılmasının, Türk töresine uymadığı ve bu durumun hoş karşılanmadığı şiiirden anlaşılır. Bunun aksinin, Türk yaşayış tarzına uygun olduğu bildirilmekte ve misafir kutlu sayılmaktadır. *DLT*’de kışın misafiri ağırlamak için kullanılan ateş için *kış konukı öt* ifadesine yer verilir. “*Ol konukug ewde tünetti*” “o, misafiri evde bir gece yatırdı” (DLT, s. 330) örneğinde de misafir ağırlama geleneğine vurgu yapılır. “*Kerek oğlum erse yakın ya yağuk / gerek barkın erse keçigli konuk*” (KB, 817). Bu beyitte, hükümdarın adalet hususunda hiçbir kimseye iltimas geçmediği dile getirilir; yakını (komşusu) ya da misafiri de olsa adaletin her kişiye eşit şekilde yansıtılmasının gerekli olduğu vurgulanır. “*Konukları körgü ya boğzı yimi / açığığ açığızka kılsa emi*” (KB, 2496). Hâciblerin işinin büyük olduğu, bunlardan birinin de yabancı elçilerin kalacakları

yer ve yiyecek tayinin iyi yapılması gerektiği anlatılır. *Konuklar* sözcüğü, komşu ülkelerden gelen elçileri tanımlamıştır. s. 534). *SKTa* (s.466) ve *SKTb*'de (s.534):

“*Biziy tutmakımız seziklig boldılar yalava larını sil r tilar anı konuğdın b lg s z kıldımız*” (*SKTa*, 391v/1). “*Konak tutmak a uĐturĐil anlar a ibrah m yalawa  konuğlarının an ada kirdil r anıy özü aydılar*” (*SKTb*, 194r/7).

“*Fesad birle devlet turumaz ka ar / çalı tursa tang yok t ner e konuğ*” (*KB*, 4415). Mutluluk ile fesadın bir arada olamaması aktarılırken mutluluk bir günlük *konuğa* “misafire” benzetilir. Ayrıca hayatın geçiciliğine vurgu yapılarak kişinin gelip geçici dünya hayatında iki günlük misafir olduğuna değinilir. Dünya bir konak ve bir misafirhanedir, buna göre yaşamayı ihmal etme anlayışı görülür: “*Konuğ sen bu dünya sanga bir tüşün / t ş nde sağın  tutma artuğ uzun*” (*KB*, 3561). “*Nel k arsiğar sen aya  lde i / özüng iki k nl k konuğ bolda ı*” (*KB*, 3529).

Yine *DLT*'de öz *konuk* söz grubu içinde tanıklanan *konuğ*, farklı bir anlam kazanır ve vücudun kımıldayan parçası anlamı verilerek “ruh” anlamı kastedilir (*DLT*, s. 21): “*Bard  k z m yaruk  / aldı  z m konuk  / kanda erinç kanuk  / emdi ödün odgudurur*”.

3.1.9. Koşni: Komşu (Eraslan vd. 1979, s. 272). Clauson, *koşni* “komşu” sözcüğünün ancak basit bir metatez ilişki ile *konşı* sözcüğünden ortaya çıkmış olabileceğini savunur (*ED*, s. 640b). *Konşı* sözcüğünün metatezi yoluyla ortaya çıkmadığını belirtir (1991, s. 344). Erdal (1991, s. 268), *koş-* fiilinin anlamını “birleştirmek” ve “katılmak” olarak açıklar ve *kon-*, *kod-* fiilerinden anlamca farklı olduğuna değinir (1991, s. 665). Bayraktar (2002, s. 134) ise Kaşgarlı'nın işaret ettiği bu iki kullanımın doğu ve batı grubunun sözcük köklerini farklı kabul edişleri olarak yorumlar. Türkçenin batı grubu, sözcüğün kökü olarak *kon-* fiilini, doğu grubu ise *koş-* fiilini temele alır.

“*Begig koşni kılma ya yaĐĐun  g z / hisar a yağın turma ay k ngli t z*” (*KB*, 4546) “Misafirlerin arzu ile yiyebilmeleri için, yiyecek ve içeceklerin temiz ve lezzetli olması l zımdır” (Arat, 2003, s. 336). “*Yağın koşni aşını aş itse sanga / azu tengrilik iş oğısa tonga*” (*KB*, 4581) “Yakın komşu senin için bir ziy fet verir yahut ahiret kardeşin seni davet ederse ey yiğit (onlara git, gönüllerini kırma (*KB*, 4582) (Arat, 2003, s. 332). “*Kanı koşni aşını sevin  kaĐĐuĐa iş / kamuğum bireyi men evdin  ığayı*” (*KB*, 6585) “Konu komşu, sevin  ve keder arkadaşı nerede; ben ona her şeyimi vereyim, evimi bile ona terkedeyim” (Arat, 2003, s. 472). “*Bu  c nengke bolma yağın koşnisı / k yer ot ağar suv bu begler küsi*” (*KB*, 4097). “*Ev almak tilese ayıt koşnisın / yir almak tilese ayıtĐil suvın*” (*KB*, 4548) “Ev almak istersen komşusunu sor; yer almak istersen suyunu sor” (Arat, 2003, s. 329).

KB'de tanıklanan *koşni*  rneklerinin karşıladığı anlamlar, Arat tarafından “komşu, misafir” olarak yorumlanmıştır. Yakın komşular davet edildiğinde, davetlerini kabul etmek ve onları temiz yemeklerle ağırlamak gerektiği, bir yerde ev almadan önce ilk olarak komşular hakkında bilgi almanın l zım olduğu belirtilir. *DLT*'de “*b ri koşnisın yimes*” atasözünde karşımıza çıkan bir sözcüktür (*DLT*, s. 443). Anlamı; “kurt, komşuluğuna hürmeten komşusunu yemez” demektir. Dolayısıyla komşuya hürmet edilmesinin önemi anlatılmıştır. *DLT*'de *koşni* sözcüğü madde başında gösterilmiş ve

Oğuzların /n/ sesini /ş/ sesinden öne alarak *konşu* dedikleri açıklanmıştır. Kaşgarlı, *koşnu* ve *konşu* şekillerinin kurala uyduğunu belirtir (DLT, s. 188).

3.1.10. Köşirgeğ er: Evinde bir insan görünce yeri dar gelen adam demektir (DLT, s. 321). *ED*'de *köşe:r-* fiilinden türetilen bir isim olarak belirtilen *köşergeğ* şeklinde transkribe edilmiştir. Erdak, *köşik* “perde” olarak yorumladığı sözcüğü *köşi-* fiilinden getirir (1991, s. 240). Hatta bu sözcükten türeyen *köşiklik* “gölgeli” (Erdal, 1991, s. 240), *köşige* “hafif gölge” (Erdal, 1991, s. 378) sözcüklerine yer verir. *Köşitil-* fiili de “engellenmek” anlamındadır (Erdal, 1991, s.666). *Köşirgeğ* sözcüğüyle *köşi-* fiili arasında anlamsal ilişki kurmak mümkündür, dolayısıyla etimolojisi şu şekilde yapılabilir: *köşi-r-geğ*. “*Köşergeğ er*” (ED, s. 754b) söz grubu, evinde insan görünce kendini boşlukta hisseden adam olarak yorumlanmıştır. Bu açıdan, komşuluk ilişkileri bağlamında, komşu ve misafir sevmeyen kişiler için Karahanlı Türkçesinde kullanılan bir yapı olarak görülür.

3.1.11. Misafir: Misafir (SKTb, s. 576). “*Biz kıldımız anı pänd ençrünmāk misāfirlärkä*” (395r/9). Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde, Arapça kökenli misafir sözcüğü tanıklanmıştır. Karahanlı sahasına ait diğer metinlerde, bu sözcük tespit edilmemiştir. Arapça kökenli bu sözcük yerine, bu döneme ait metinlerde *üme* ve *konuk* sözcüğü yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

3.1.12. Otağ: Clauson, küçük geçici bir bina olarak yorumlar (ED, s. 746b): “*Otağka öpkelep süke sözleşmedük*” “çadırda komşularına kızdı ve daha sonra orduyla konuşmadı”. Etimolojisini *o:t+a-ğ* olarak açıklar (ED, s. 46b). *DLT*'de tanıklanan bu yapı, Ercilasun ve Akkoyunlu tarafından “çadırında akranlarına kızdı, sonra da askerle konuşmadı” anlamında açıklanır (DLT, s. 438). *Otağ* sözcüğü, metonimi yoluyla otağda yaşayan komşuları anlatır. Kağan ve komutan otağından; otağın yeri, otağın çevresi ve otağın içindekiler kastedilir (Ögel, 1991 / C7, s. 34).

3.1.13. Tüşrügli: Konuksever (SKTa, s. 625): “*Män tükäl berür män ölcäkni män tüşrügüglärdä yegräki män*” (178r/7). *DLT*'de durak, yolculukta dinlenilecek yer ve konulacak zaman olarak yorumlanan “*tüş*” (DLT: 912); konmak, mola vermek anlamında “*tüş kıl-*” (DLT, s. 355); mola vermek, mola yerine inmek demek olan *tüşlen-* (DLT, s. 304); dinlenmek için yolcuların gece yarısından sonraki konak vakitleri anlamına gelen *tüş ödi* (DLT, s. 912) ile *SKTa*'da geçen “*tüşrügügli*” “konuksever” sözcükleri birlikte değerlendirildiğinde *tüş* ve *konak* arasında anlamsal bir ilgi görülür. *SKTb*'de “*tüşük*” “menzil, misafir ağırlama yeri, misafir için hazırlanan yemek, ziyafet, konaklama yeri” ve “*tüşgün*” “konak” sözcüklerine rastlanır: (SKTb, s. 698) (302r/8): “*Anlarğa turğu yär tüşükün anın kim kıılır ärdilär; anı tüşgünlär ançağa tegi yandı ägülmüş butağ tæg keçki*” (322v/7). *KB*'de de madde başı sözcükle bağlantılı olan *tüşün* sözcüğüne rastlanır. “Konak” ve “konak yeri” anlamına gelen bu sözcük, *KB*'de ağırlıklı olarak dünyanın gelip geçiciliğini anlatan bir anlamda yer almıştır: “Dünya bir konak, mezar bir konak; bu konak (tüşün) koparsa konağın artık öbür dünyadır” (KB, 1390) (Ögel, 1991 / C7, s. 206). *Tüş+(ü)r-(ü)g+li* şeklinde sözcüğün kökenini ayırmak uygun olacaktır. Konaklamak fiilinden, *-(X)g* ekiyle türetimi ve sonra sıfat işlevi katan isimden isim türeten *+II* eki ile “konuk seven kişi” anlamına ulaşmak mümkündür.

3.1.14. Üme: Misafir (Eraslan vd. 1979, s. 506). *ED*'de *uma* ya da *üme* madde başları tanıklanmaz.

“*Yatıg yarlıkagıl içür bir yigü / Ümeg edgü tutgıl ay bilge bügü*” (KB, 495)
 “Yabancımn kusurunu bağışla, onu yedir ve içir; ey âlim hakim misafire iy muamele et” (Arat, 2003, s. 45). “*Yatıg edgü tutsa yarur er közi / ümeg edgü tutsa yağıldı sözi*” (KB, 496) “Yabancıya karşı iyi davranan kimsenin yüzü güler; misafire iyi muamele edenin şöhreti yayılır” (Arat, 2003, s. 46).

Birbirinin devamı olan bu iki beyitle bir kişinin misafirine iyi davranması gerektiği, misafirini güzel ağırlayan kişinin bu durumdan iyi bir yönde etkileneceği dile getirilir.

“*Ajunda atıngnı yağayın tise / ümeg edgü tutgıl katıgılan usa*” (KB, 4435)
 “Dünyaya adını yaymak istersen, mümkünse yolculara iyi muamelede bulunmaya gayret et” (Arat, 2003, s. 321).

Bu örnekte, *üme* sözcüğü, Arat tarafından “yolcu” olarak anlamlandırılmıştır. Yoldan gelen misafir olarak yorumlamak mümkündür. (4435) sayılı beyitte de misafire iyi davranılmanın, çevrede güzel bir şekilde anılmayı sağladığı vurgulanmıştır. Benzer anlamlı örnekler aşağıdaki gibidir:

“*At edgü tilese özüng ay urı / ümeg arkışığ edgü tutgıl yorı*” (KB, 4437). “*Ajunka yağılmak tilese atıng / ümeg edgü tutgıl yügürdi atıng*” (KB, 4558). “*Uluş kend içinde sen oğrıg art / ümeg arkışığ yolda imin yorı*” (KB, 5546) “Şehir ve kasaba içinde hırsız ortadan kaldır, yolcu ve kervan emniyet içinde sefer etsin” (Arat, 2003: 397).

Örneklere görüldüğü üzere, *KB*'de ağırlıklı olarak *üme* sözcüğü “yolcu” olarak açıklanır; misafire ve yolcuya iyi davranmanın önemi üzerinde durulur.

DLT'de “eve inen misafir” olarak açıklanır: “*Kelse kalı yarlık bolup yunçığ üme / keldür anuk bolmış aşıg tutma uma*” “sana hâli perişan ve kederli bir misafir gelirse ona hazır yemekleri çıkar; yardımında gecikme” (*DLT*, s. 44). Bu örnekte de *KB*'ye benzer şekilde “yolcu misafir” anlamı baskındır. “*Üme kelse kut kelir*” “misafir gelirken uğur ve bereket de gelir” atasözü aracılığıyla misafirin kutlu kabul edildiği anlaşılır. “*Endik üme ewligni ağırlar*” “ebleh misafir ev sahibini ağırlar” (*DLT*, s. 52). Bu örnek cümle, *endik* maddesinde geçer. Atasözü içinde misafirin sıfatı olarak kullanılmıştır. *DLT*'de ayrıca misafirin güzel bir şekilde ağırlanması gerektiği aksi takdirde ev sahibinin misafirin lanetine uğrayacağı anlatılmıştır:

“*Kolsa kalı ugrupan birgıl takı azukluk / kargış kılur ümeler yunçığ körüp konukluk*” “Eğer bir misafir senden yiyecek isterse ve onun için sana gelirse ona ver; çünkü ağırlama kötü ise misafir ev sahibine lanet eder (*DLT*, s. 123).

3.1.15. Tutuş: Etimolojisi *tut-(u)ş-ı* şeklindedir (*ED*, s. 461b). Clauson, işteş çatılı *tutuş-* fiilinin zarf-fiil eki alarak isimleştiğini belirtir. “Süreklî” ve “kesintisiz” anlamlarını verir. Nitekim *DLT*'de “bitişik” ve “komşu olan şey” anlamında geçer (*DLT*, s. 183). Dolayısıyla anlamca yakınlık gösterir. Erdal “süreklî” anlamını verdiği bu sözcüğün başka bir varyasyonu olan *tutaşı* sözcüğüne de işaret eder (1991, s. 344). *Tutuş / tutçı*

sözcüklerinin yanı sıra *tutaşı* sözcüğünün metinlerde tanıklanmasını *konşu* ve *konaşı* sözcüklerinin varyasyonlarıyla ele alır (Erdal, 1991, s. 344).

“*Anıñ yiri meniñke tutşı ol*” “onun yeri benim yerime komşu”. /ş/ ve /ç/ seslerinin yakınlığı nedeniyle *tutşı* ve *tutçı* şeklinde nöbetleştiği görülür. Kaşgarlı, başka bir kullanımının da *tutaşı* olduğunu belirtir (DLT, s. 183): “*Men saña tutaşı barır men*” “ben sana sık sık giderim”. Eski Türklerde bu isimle *bar-* fiilinin kurduğu *tutaşı bar-* birleşik fiil grubu, Ögel’in ifadesiyle “komşu olmak” anlamındadır (1991, C3, ss. 95-100). Runik ve Eski Uygur alfabeli metinlerde tanıklanan *körşi* ile anlam ve biçim yönünden benzerlik gösterir. Karahanlı metinlerinde *körşi* sözcüğü tespit edilmeyip *tutşı*’nın kullanım sahasına girdiği anlaşılır.

3.1.16. Yağuk: Yakın kişi. “*Kerek oğlum erse yakın ya yağuk / Kerek barkın erse keçigli konuk*” (KB, 817) “İster oğlum, ister yakınım veya hışmım olsun; ister yolcu ister misafir olsun kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir” (Arat, 2003: 70). *DLT*’de de “*yak yağuk / yakın yağuk*” ikilemeleri içinde geçen bu sözcük, yakın kimseler ve komşular için tercih edilmiştir: “*Tegme kişi öz bolmas yāt yağuk tüz bolmas*” “herkes senin kendin gibi olmaz ki ona güvenip sırrını veresin. Yabancı ile yakın da eşit olmaz” (DLT, s. 187). Yine *DLT*’de “*ol yağuk uladı*” “o akrabalık bağı kurdu” (DLT, s. 459). Aynı örneği Clason “o komşularına iyilik yaptı” şeklinde yorumlamış ve *yağuk* sözcüğünü komşu anlamıyla çevirmiştir (ED, s. 127a). “*Yakın yağuk körmedip nēñni küdür*” “insan yakınlarından ve kardeşlerinden hürmet görmüyor; onların mala önem verdiklerini görüyor” (DLT, s. 356). “*Yağuk kişi yatıktı*” “yakın kişi yabancılaştı” (DLT, s. 381). *KB*’de “*yağuk*” sözcüğüyle birlikte “*yakın ya*” yapıları bir aradadır. Anlamca yakın üç sözcüğün birlikte kullanımı görülür. Özellikle *DLT*’de tespit edilen örnekler aracılığıyla “*yağuk*”un yakın kişiler ve komşular için kullanılan bir sözcük olduğu sonucuna varılmıştır.

3.1.17. Yağukluk idiläri: Yakın, hışım (SKTa, s. 651): “*yağukluk idiläriñä*” (20v/4). İlgili parçada erdemli kişinin malını yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcamasından bahsedilir. Metinde yakınındaki kişilerden komşu veya akrabaları kastedilir.

3.2. Komşuluk Bildiren Yer Adları

3.2.1. Çer: Oğuzcada bir şeyin karşı tarafı demektir (DLT, s. 141). “*Anıñ evi bu çerlikde*” “onun evi bu şeyin karşısındadır”. Yine *DLT*’de “*çerik*” “Oğuzcada her şeyin karşı tarafı ve her şeyin zamanı” sözcüğü de tespit edilir (DLT, s. 167). Bu sözcükler; “evin veya her şeyin karşı tarafı” anlamına geldiği için aynı zamanda komşuluk da bildirmektedir. Clason, (3) “*çer*” (?*cer*) maddesinde *çer* sözcüğünü *yer* sözcüğüyle ilişkilendirir: *yer>çer* şeklinde ön sesteki *y->ç-* değişimine dikkat çeker (ED, s. 427a-b). Oğuzcadaki *y->c-* değişiminden daha eski bir zamanda ses bilgisel değişiklik gerçekleşmiş olmalıdır. Sadece *DLT*’de geçen ilgili örnek, *ED*’de hapaks olarak kabul edilir.

3.2.2. Keliş barış ew: Geline gidilen ev anlamında bu söz grubu tespit edilir (DLT, s. 159). *Keliş barış* ikilemesini *kel-(i)ş bar-(i)ş* şekliyle eklerine ayırmak mümkündür.

Kaşgarlı, “misafiri evi, geliş gidiş evi” olarak açıklar. “Misafiri çok olan ev” anlamıyla komşuluk bildiren bir yer adıdır.

3.2.3. Konuğluk ew: “Konuğu olan ev” anlamındadır (DLT, s. 219). Etimolojisi **ko-n-(u)k+lug* biçimindedir. Misafirin ağırlandığı evi betimleyen bir sıfat tamlamasıdır. *DLT* özelinde konuğun olduğu evler için bilhassa bu ifade grubuna yer verilmesi ve komşuluk hayatının yaşadığının örneklendirilmesi bakımından önem taşır.

3.2.4. Muyanlık: Sözcüğün aslı Sans. *punya* sözcüğünden Moğ.’ya geçmiş metatezli biçimdir (ED, s. 386a). Karahanlıca metinlerde *b->m-* değişimine uğrar: *muyan+lık*. Misafirhâne. “*Mungadı muyanlık*” “misafirhânedede misafiri etti” anlamındadır (Ögel, 1991/ C3, s. 141). Bu kültür sözüne *KB* aracılığıyla ulaşılmakta ve “misafirhane, konak yeri” anlamlarına gelmektedir. Bu durum, 11. yüzyıl Orta Asya Türklerinde *muyan* sözcüğünün “sevap” anlamıyla ilgilidir. Türklerde misafiri ağırlamak sevapla ilişkilendirilmiştir.

3.2.5. Tam yarışı: Bitişik ev (DLT, s. 361). “*Ol meniğ birle tām yarışı*” “komşum bana bitişik evdedir, aramızdaki tek engel duvardır” (DLT, s. 361). Clauson, ilgili söz grubunu, “*yarışı*” maddesinde açıklar (ED, s. 972a) ve *yarış-* fiilinden türeyen isim biçimi olarak değerlendirir. *DLT*’de geçen örneği “o, benimle aynı evi paylaşan komşum” şeklinde tercüme eder.

3.2.6. Tör - Töre: Te’nin inceltiyle okunması gerektiği belirtilerek evin baş kısmı ve itibarlı yeri anlamındadır (DLT, s. 443). Bu isimle kurulan *töre yokladı* yapısı, “evin itibarlı yerine oturdu” anlamındadır. Dolayısıyla hürmet edilen komşuların ağırlandığı yerdir. *Töre* yanı sıra aynı anlamda “*tö:r*” sözcüğü de tespit edilir. İnceltmeyle okunması gerektiği özellikle belirtilen bu sözcük, “evin itibarlı yeri” demektir. “*Tö:rke keç*” “evin itibarlı yerine geç” şeklinde örneklendirilir (DLT, s. 397). Eski Türkçe metinler tanıklığında kutsal kabul edilen misafirin oturtulacağı ve ağırlanacağı yeri anlattığı için, *tör* ve *töre* sözcükleri de bu bölümde yer almıştır.

3.3. Komşuluk Bildiren Fiiller

Karahanlı metinlerinde, komşuluk bildiren fiiller, runik ve Eski Uygur alfabeli metinlere göre daha çok çeşitlidir. Madde başında birine komşu olmak, birine gelip gitmek, misafiri ağırlamak, barışmak, arayı bulmak gibi komşuluk kavram alanıyla doğrudan bağlantılı olan fiillere yer verilmiştir.

3.3.1. Ağır tut- / ağırla-: AĞırlamak, değer vermek, ikrâm ve ihsanda bulunmak. Etimolojisi *aĐ-(ı)r* biçimindedir.

“*Sini bilsü ötrü yüzüğ körsünü / ucuz tutmasunu ağır tutsunu*” (KB, 540). Hâcibin Ay Toldı’ya cevabını içeren kısımda yer alan bu beytin anlamı şöyledir: “seni tanısn, bir de yüzünü görsün ve sana lâyıık olduğun kıymeti versin” (Arat, 2003, s. 49). “*AĞırladı hacib orun birdi tör / edeb birle ay toldı oldurdu kör*” (KB 577) “Hâcib ona sayĐı gösterdi ve baş-köşede yer verdi, Ay-Toldı edep ile yerine oturdu” (Arat, 2003, s. 52).

Örnek beyitlerde, Tanrı'nın kulunu aziz kılması anlamı yanı sıra *KB*'de geçen karakterlerden hâcibin, Ay-Toldı'yı baş-köşede ağırlaması ve konuk etmesi de tespit edilir. Değer verilen kişiye, ev sahibi tarafından önemli ve değerli bulunan yerde, ikram ve ihşanda bulunulur. Bu fiil ve fiil grubu, komşuluk hayatını gösteren fiillerdendir.

3.3.2. Barış- keliş- / keliş- barış-: *KB*'de *kelişmek* ve *barışmak* fiilleri dizinde ayrı ayrı gösterilmiştir. Ancak örneklerin tamamına yakınında bu iki fiil ikileme kurmuştur. Bu nedenle komşuluk bildiren bu iki fiil, aynı maddede yer almıştır. Söz dizimsel yapıda öncelik sonralık durumları değişkendir. *KB*'de *barış-* ve *keliş-* fiilleri; “birbirine gidip gelmek, ziyaret etmek” anlamındadır (Eraslan vd 1979, s. 59-s. 238). Fiiller işteşlik eki *-Xş-* ile çekimlidir. Örnekler şu şekildedir:

“*Ya yat baz yalavaç keliş ya barış / boşuğ birgü açığ olarka tegiş*” (*KB*, 2495) “Yat yabancı elçilerin gelişi ve gidişine, onların istihkakları olan ihşan ve hediyelerin verilmesine bakar” (Arat, 2003, s. 185). “*Sanga teng tuşuğ birle iltiş barış / katılğul qarılğul alış hem biriş*” (*KB*, 4305) “Sen kendi akranlarını sık sık ziyaret et; onlara katıl ve onlar ile münasebetini kesme” (Arat, 2003, s. 311). “*Olarka katılğul keliş hem barış / negü kılsa birgil alış hem biriş*” (*KB*, 4421) “Onlara katıl, git ve onlar da sana gelsinler; ne isterlerse ver; alışverişte bulun” (Arat, 2003, s. 320). “*Barışğu kerek ka kadaşlar bile / katılğu kerek iş adaşlar bile*” (*KB*, 3209) “Akraba ve kardeşler ile barışmak; eş ve dostlar ile kaynaşmak lâzımdır” (Arat, 2003, s. 235).

KB 3209'da geçen yapıda sadece *barış-* fiili gözlenir. Akrabaların veya yakınların (komşuların) birbirlerine gidip gelmeleri, eş ve dostla bir araya gelip görüşmeleri anlatılır. Genel olarak, *barış-* ve *keliş-* fiillerinin birlikte yer aldığı ancak az örnekte tekli kullanımlarının varlığı dikkat çeker.

KB'de çokça *keliş barış* yapısı gözlenmektedir. *DLT*'de de bu yapıya tanık olunmaktadır. Gelinen gidilen ev anlamında “*keliş barış ew*” söz grubu bu fiil kökünden türeyen ikilemelerle kuruludur (*DLT*, s. 159). Kaşgarlı, “misafir evi, geliş gidiş evi” olarak açıklar. “*Ol maña kelişdi barışdı*” “o bana geldi, ben de ona gittim” (*DLT*, s. 264) örneğinde olduğu gibi bu fiillerle komşuların birbirlerine gelip gitmeleri anlatılır.

3.3.3. Beriş-: Karşılıklı vermek (Eraslan vd. 1979, s. 92). Etimolojisi *ber-(i)ş-* şeklindedir.

“*Sanga teng tuşuğ birle iltiş barış / katılğul qarılğul alış hem biriş*” (4305) “Sen kendi akranlarını sık sık ziyaret et, onlara katıl ve onlar ile münasebetini kesme” (Arat, 2003, s. 311). “*Olarka katılğul keliş hem barış / negü kılsa birgil alış hem biriş*” (4421) “Onlara katıl, git ve onlar da sana gelsinler; ne isterlerse ver, alışverişte bulun” (Arat, 2003, s. 320).

Beriş- fiili, kişinin akranları ya da komşularıyla bağıını sürdürmesi ve alışverişte bulunup görüşmesi anlamına gelir.

3.3.4. Elgin tüş-: *DLT*'de *ötrük* maddesindeki örnekte bu birleşik fiil yer alır. Atalay, bu fiil grubunun metne bağlı çevirisini misafiri ağırlamak olarak açıklarken, kendi yorumunda “misafiri kovarak” anlamını verir: “*Ötrük utun ogrılayu yüzke bakar / elgin*

tüſüp birmiſ aſıg baſra kakar” (DLT, s. 50). Ercilasun ve Akkoyunlu, Kaſgarlı’nın belirttiği Araçça açıklamayı ſu ſekilde yorumlar: Bugün sadece hilekâr ve adi adamlar kaldı. Konuğunun yüzüne hırsızmiſ gibi bakar. Yedirdiğini baſına kakarak yolcu konuğunu minnet altında bırakır (DLT, s. 50). Dipnotta ise örnek parçayla ilgili kendi çevirilerini verirler. Buna göre *elgin* sözcüğünün “yolcu konuk” ve *tüſ-* “inmek” fiil grubunun anlamları dolayısıyla ikinci mısrayı “yolcu konuk (hilekâr ve adi adamın evine) indikten sonra (âdi adam ona) verdiği aſı baſa kakar” olarak yorumlarlar (DLT, s. 50).

3.3.5. Kışlat-: Kışın evinde ağırlamak. Etimolojisi *kış-la-t-* ſekilindedir (ED, s. 673a, Erdal, 1991, s. 109). “*Ol anı ewinde kışlattı*” “o, onu ve baſkalarını evinde kışlattı”. Birisini, sorumluluğuna alıp onu korumak için de kullanılmıſtır (DLT, s. 341). Kışın, evini baſkalarının kullanımına açmak ve onları ağırlamak anlamı komſuluk hayatını yansıtmaktadır.

3.3.6. Konat-: Yerleſtirmek (DLT, s. 330). “*Ol öziğe konum konattı*” “o, evinin etrafına bir aſiretle, onlara hizmet ve yardım edenleri yerleſtirdi”. DLT’de bu cümlede, bir yere yerleſtirilen bir gruptan bahsedilir. Bu sebeple aynı bölgeye yerleſtirilen kiſilerin komſuluk bağını belirttiği için *konat-* fiili madde baſı olarak gösterilmiſtir. Türk dillerinde *kontur-* ſeklinin kullanımı yaygın iken, *kon-* fiiline eklenen *-t/* ettirgenlik ekini alarak oluſan *konat-* yapısı alıſık olunmayan bir yapı sergiler. Clauson bu fiilin, *konat* isminden etkilenererek türediğini varsayar (ED, s. 636a). Erdal (1991) çalıſmasında ettirgenlik eki *-(X)t* ekli örnekler arasında bu fiil yoktur.

3.3.7. Konukla-: Konuk etmek (DLT, s. 485). Fiil, **ko-n-(u)k+la-* biçimindedir. *Ol meni konukladı* “o beni konuk etti”. OĞuz lehçesi dıſında kalan diğer Türk lehçelerinde, ev sahibi istemediği hâlde konuğun o evde geceyi geçirmesi anlatılırken bu sözcük kullanılmıſtır. Kaſgarlı, bu fiili örneklendiren bir ſiir verir: “*Yağı begdin uçıkladı / körüp suni adıkladı / ölüm anı konukladı / ağız içre agu saldı*” “bey gelirirken düşman uyudu / üzerlerine aniden korku saldı / ölüm onu konuk etti / ölünceye kadar onun ağzına zehiri süt gibi emdirdi”. Bu ſiirde konuk eden için ölüm tasviri görülür. Kiſinin ölmesi istenen bir durum değildir. Nitekim bu ſiirde, OĞuz grubu Türk lehçelerinin yüklediği anlam gözlenmekte ve *konukla-* fiili ile istenmeyen bir durumun sahiplenildiği anlaſılmaktadır. Misafir anlamındaki “*konuk*”tan, “o beni konuk etti” anlamına gelen “*ol meni konukladı*” yapısının türediğini yine aynı eserde, Kaſgarlı açıklar (DLT, s. 488). İlk olarak DLT’de tanıklanan bir fiildir. Clauson, bu fiilin, Osmanlı Türkçesinin güneybatı kolunda yaſadığına değinir (ED, s. 638a).

3.3.8. Konuklaş-: Komſuların birbirlerini konuk etmesidir. “*Olar ikki konuklaşdı*” “o ikisinden her biri diğerini misafir etti” (DLT, s. 308). İki tarafın birbirini konuk etmesi, ağırlaması anlamındadır.

3.3.9. Koşlaş-: Misafir olmak (SKTa, s. 470): “*koşlaşığıllar*” yapısında bu fiil tabanına rastlanmaktadır (183v/1). ED’de bu fiil geçmez ancak sözcüğün kökeni *koş* olmalıdır. ED, s. 670a’da “*koş*” ismi; “bir ſeyin çifti, ya da baſı çeken ſey” anlamlarıyla açıklanır: “*koş at*” “liderin atı” veya “*koş bıçak*” “bir çift bıçak” gibi. *Koş+la-ſ-*

şeklinde köken açıklaması yapılan *koşlaş-* fiili, “komşu olmak, çift gibi olmak, yakın olmak” gibi anlamlara dayanarak, metinde “misafir olmak” anlamını bulmuştur.

3.3.10. Okış-: Birbirini davet etmek (DLT, s. 94). Etimolojisi, *okı-ş-* biçimindedir. “*Olar bu ikindi birle okıştılar*” “onlar birbirini davet ettiler”. Birbirini davet etme eylemi, komşuluk bağı olan kişiler arasında gerçekleşir, bu nedenle çalışmada madde başı olarak yer verilmiştir.

3.3.11. Tegin-: Bir büyüğün yanına gelmek veya gitmek (Eraslan vd. 1979, s. 433). Fiil; *teg-(i)n-* şeklinde eklerine ayrılır (ED, s. 484b). “*Bayat ‘adlinge tutçı korku yori / umın fazlınga tutçı tegnü yori*” (KB 3668) “Tanrının adından daima korkarak yaşa, fakat fazlından da hiçbir zaman ümit kesme” (Arat, 2003, s. 267). *KB Sözlük*’te ilgili fiilin açıklaması “büyüğün yanına yapılan ziyaret” olarak verilmekle beraber, örnek beyit bu anlam doğrultusunda değil, Tanrıdan ümit kesmemek ona bağlanmak anlamındadır. Komşuluk kültüründe büyüğü ziyaret etme geleneğinin yansıtıldığı bir fiil olarak *tegin-* fiiline *KB Sözlük*’ü aracılığıyla tanık olunmaktadır.

3.3.12. Tirgi ur-: *ED*’de *tér-* madde başında “toplamak, bir araya getirmek” anlamında yer verilir (ED, s. 529a). Etimolojisini *tir-gü* şekliyle yapmak mümkündür. Sofra hazırlamak. “*Tirgi uruldu*” “sofra konuldu, kuruldu” (DLT, s. 96). Eski Türk geleneğinde, komşuya hizmet etmek, onları yedirip içirmek törede yer alır ve bu durum metinlerde de görüldüğü üzere kutsal kabul edilir.

3.3.13. Toğgur-: Doymak anlamındadır. Erdal, *tod-gur-* şeklinde eklerine ayırır (1991, s. 753). *Tod-* ve *tok* sözcüklerinden hareketle daha arkaik bir **to-* fiiline de dayandırılabilir. Buna göre etimolojisi **to-d-gur-* şeklinde açıklanabilir. Komşulukta, Eski Türklerin birbirlerini doyurması ve güzel bir şekilde ağırlaması kutlu sayılmıştır. “*Ewlig toğgursa közi yolka bolur*” (DLT, s. 283) “ev sahibi misafiri doyurursa, misafirin gözü gitmek için yolda olur”. Bu, yemeğini yiyen misafirin evden gitmek için müsaade istemesi anlamına gelmektedir. Güzel bir şekilde ağırlanmış bir misafir, kalkması ve evden ayrılması gereken zamanı iyi tayin eder. Bu durumu aktaran, böylece komşuluk âdabını açıklayan bir atasözüdür. *Toğgur-* fiili de yine Eski Türklerin sosyo-kültür hayatı içinde yakın çevrenin doyurulmasını anlattığı için komşuluk kültürünü yansıtmaktadır.

3.3.14. Tutaş-: Erdal, *tut-* fiilinden *-(X)ş-* fiilden fiil yapım ekiyle türediğini vurgular. *Tutuş-* fiili için “birbirini tutmak, birbirine sarılmak” anlamlarını yükler (1991, s. 343). *Tutuş-* fiilinden türeyen *tutşı* için “devamlı” anlamını verir. Erdal, *tutşı* sözcüğünün Karahanlı Türkçesindeki bir diğer varyantının *tutaşı* olduğunu belirtir (1991, s. 343). *Tutşı* ve *tutaşı* varyasyonlarında; *konşı* ve *konaşı* benzerliğinin etkisinin olduğuna değinir. *DLT*’de zaten birbirlerine sürekli gidip gelmek anlamıyla bu fiilin kullanımına tanık olunur: Başka birine sık sık gitmek (DLT, s. 183). Etimolojisi, *tut-(a)ş-ı* şeklinde açıklanabilir. İşteşlik eki *-(X)ş-* olmakla birlikte bu örnekte yardımcı ünlü olarak /a/ sesinin tanıklanması dikkati çeker. Benzer başka bir sözcük olan *konaş* sözcüğüne benzemiş olması muhtemeldir. “*Men saña tutaşı barır men*” “ben sana sık sık giderim”. Bir kişinin sıklıkla komşusuna gitmesi kastedilir.

4. Tablolarla Eski Türkçe Metinler Tanıklığında Komşulukla İlgili Söz Varlığının Analizi

Tablo 1. Eski Türkçe Metinlerde Komşuluk Bildiren Kişi Adları

Madde Başı Sözcük Listesi	Runik Alfabeli Metinler	Uygur Alfabeli Metinler	Karahanlı Türkçesi Metinleri
Aşnı	X	X	✓
Balıkdaki-Tağdaki	✓	X	X
Ğadaş	X	X	✓
Ğap	X	X	✓
Ğapuğdaki	X	X	✓
Kirdeş	X	X	✓
Ğonaş	X	✓	X
Ğonat	X	X	✓
Ğonşı	X	✓	✓
Ğonuk	X	✓	✓
Ğoşnı	X	X	✓
Körşi	✓	✓	X
Köşirgek er	X	X	✓
Küden	X	✓	X
Misafir	X	X	✓
Otağ	X	X	✓
Sınarım	✓	X	X
Tegreki kişiler / bodun boğun	X	✓	X
Tört bulundaki	✓	X	X
Tüşürügli	X	X	✓
Üme	X	X	✓
Tutşı	X	X	✓
Yağuk	✓	✓	✓
Yağukluk idileri	X	X	✓

Tablo 2. Eski Türkçe Metinlerde Komşuluk Bildiren Yer Adları

Madde Başı Sözcük Listesi	Runik Alfabeli Metinler	Uygur Alfabeli Metinler	Karahanlı Türkçesi Metinleri
Berye-yırya-öñre-kuriya / ilgerü – kerü / kuz / kün batsık-kün togsık-kün ortosi-tün ortosi	✓	X	X

Çer	X	X	✓
Çıt	✓	X	X
İç yer	✓	X	X
Keliş barış ew	X	X	✓
Kıdığ	X	✓	X
Konokluk ew	X	✓	✓
Muyanlık	X	X	✓
Sıcı	X	✓	X
Sınar-bulun-yıyak	X	✓	X
Tam yarışı	X	X	✓
Tör-töre	X	X	✓
Uç	✓	X	X
Yağa	✓	X	X
Yan-yen	✓	X	X
Yağın	X	✓	X

Tablo 3. Eski Türkçe Metinlerde Komşuluk Bildiren Fiiller

Madde Başlı Sözcük Listesi	Runik Alfabeli Metinler	Uygur Alfabeli Metinler	Karahanlı Türkçesi Metinleri
Açın-	X	✓	X
Ağır tut- / ağırla-	X	X	✓
Barıgsa-	X	✓	X
Barış- keliş-	X	X	✓
Basıraş-	X	✓	X
Berüş-	X	✓	✓
Elgin tüş-	X	X	✓
Kenşeş-	X	✓	X
Kışlat-	X	X	✓
Kollaş-	X	✓	X
Konat-	X	X	✓
Konukla-	X	X	✓
Konuklaş-	X	X	✓
Koşlaş-	X	X	✓
Körüş-	X	✓	X
Okiş-	X	✓	✓
Olor-	✓	X	X
Öntür-	X	✓	X

Talaş-	X	✓	X
Taplaş-	X	✓	X
Tegin-	X	X	✓
Teş-	X	✓	X
Tirgi ur-	X	X	✓
Todğur-	X	X	✓
Tutaş-	X	X	✓
Ümele-	✓	X	X
Yağru қon-	✓	X	X
Yağuk er- / irak er-	✓	X	X
Yaқala-	✓	X	X

Sonuç

Komşuluk, sözlük anlamı bakımından; komşu olma durumu veya komşularla olan ilişkiler bütünüdür. Bu çalışma, Eski Türklerin komşuluk hayatına ilişkin bir bakış sunmuştur. Bozkır yaşam tarzını benimsemiş Eski Türklerin komşuluk hayatını “çadır-şehir, çadır-köy” temelinde değerlendirmek gerekir. Bununla beraber şehir hayatı ve yerleşik düzene de yabancı kalmamışlardır. Tarım faaliyetleri ön planda olana kadar yaylak ve kışlak hayat düzeni Eski Türklerde temel yaşam biçimidir. Komşular ve çevre ifade edilirken; *berye*, *yurya*, *öñre*, *қuryya* yer yön adlarından yararlanılmıştır. Runik metinlerdeki komşulukla ilgili kişi ve topluluk adlarından *balıkdaki-tağdaki*, *tört bulıñdaki*, *sıñarım* şeklindeki metonimik ifadeler bozkır yaşam kültürünü yansıtmıştır. Runik metinlerde sadece *YY*’de örneği tespit edilen *körşi* “komşu” sözcüğü tek örnekte geçer. *Ümele-* fiili sadece kâğıda yazılı runik metinlerden İrk Bitig’de gözlenir.

Çalışmanın ilk bölümünde daha çok bozkır kültürün etkisindeki komşuluk hayatıyla karşılaşılır. Doğa, yer-yön bilgisi, sınır ifade eden sözcük ve fiiller (yaқа / yaқala-) baskın rol oynar. Uygur ve Arap alfabeli Eski Türkçenin daha sonrasına ait yazılı metinlerde komşuluk bildiren isim ve fiil unsurları kayda değer düzeyde artmıştır.

Uygur alfabeli metinlerde dinî ve dindışı konuları içeren metinler göz önünde bulundurularak araştırma yapılmıştır. Maniheizm ve Budizm felsefesini içeren *AY*, *Mayt*. metinleri başta olmak üzere dinî içerikli Eski Uygur metinlerinde komşuluğa dair tespit edilen söz varlıkları büyük bir çoğunlukta soyut anlam ifade eder. Din dışı konuları işleyen sivil belgeler ve diğer taranan Eski Uygur belgeleri ise komşuluğa ilişkin daha somut düzeyde veri sunmuştur. Eski Uygur alfabeli metinlerde aynı kavram alanını karşılayan *körşi*, *қonaş*, *қonşı* sözcükleri ile karşılaşılmıştır. Eski Uygurcada *üme* sözcüğü yerine anlamdaşı *küdän* ve *konuk* sözcükleriyle karşılaşılır. *SUK* ‘ta *sıçı* “sınır” ve *қıdıғ* “kıyı-sınır” sözcükleri, bir meskenin sınırlarını ifade ederken kullanılmıştır. Buna göre bir meskenin doğusu, batısı, kuzeyi (dağ tarafından) ve güneyinden sınırlarının çizildiğine ve buna bağlı olarak komşularının kimler olduğuna ilişkin bilgilere ulaşılır. Fiillerde, /-ş-/ işteşlik eki bünyesinde şekillenen yapılar tanıklanır.

Birlikteliği, karşılıklı işbirliğini, yardımlaşma ve dayanışmayı merkeze alan komşuluk ilişkilerinde kullanılan fiillerin işteşlik ekini alması şaşırtıcı değildir. Runik metinlere kıyasla komşuluk ilişkilerini betimleyen fiiller daha fazladır: *basıraş-*, *berüş-*, *keşş-*, *kollaş-*, *körüş-*, *teş-* gibi.

Karahanlı Türkçesi metinlerinde, geniş bir söz varlığı listesi sunan *DLT* etkisiyle, söz varlığı dikkat çekici düzeyde artmıştır. Runik metinler ile Eski Uygur alfabeli metinlerde *ümele-* fiilinin ileri ögesi olan *üme* isim kökü tespit edilmezken; *DLT*'de *üme* "misafir" sözcüğü geçer. Komşuluk bildiren kişi adları, artan bir eğilim göstermiştir: *Kirdeş*, *konuk*, *üme*, *tutşı*, *konşı*, *koşni*, *misafir* gibi. Arkadaşlık yapmak, ağırlamak, misafir etmek, iyi geçinmek, yedirip içirmek, sofraya kurmak, sözleşmek, gidip gelmek, danışmak, işbirliği yapmak, birbirlerinin arasını yapmak gibi anlam kategorilerini içeren fiillere bu metinler tanıklığında ulaşılır. *KB*'de de komşuluk hayatına ilişkin dikkat çeken açıklamalara ulaşılır. Sosyal hayat içerisinde komşuluğun nasıl olması, bir yere taşınmadan önce komşular hakkında bilgi toplanılması gerektiği gibi konulara ışık tutan öğütler içerir. *SKT*'de komşuluk bildiren söz varlıkları, Kuran'da belirtilen konular üzerinden Karahanlı Türkçesiyle aktarılan isim ve fiillerdir. Bu nedenle doğrudan Türk sosyal hayatının yansımalarıdır.

Neticede, komşuluk bağlamında Türkçenin ifade gücünün gelişimi gösterilerek söz varlığı çalışmalarına katkı sağlanmıştır.

Kısaltmalar

BK: Bilge Kağan, KT: Köl Tigin, T: Tonyukuk, IB: Irk Bitig, YY: Yenisey yazıtları, AY: Altay yazıtları, Ta: Taryat, ŞU: Şine Usu, YKI: bk. (Yıldırım vd 2013), DLT: bk. (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020), KB: bk. (Arat, 1979), OTWF: bk. (Erdal, 1991), İKPÖ: bk. (Hamilton, 2011), AY: Altun Yaruk, SKTa: (Kök, 2004), SKTb: bk. (Ünlü, 2004), ETŞ: Eski Türk Şiiri, SUK: bk. (Yamada, 1993), Hochz: bk. (Ayazlı, 2016: 431-432), E1: bk. (Ayazlı, 2016: 423-427), E2: bk. (Ayazlı, 2016: 428-430), Mayt.: bk. (Tekin, 1976), Das: bk. (Elmalı, 2016), ABH: bk. (Gulcalı, 2013), G: Güney yüzü, B: Batı yüzü, K: Kuzey yüzü, D: Doğu yüzü, ED: bk. (Clouston, 1972), Moğ.: Moğolca, Çin.: Çince, UW: Uigurischer Wörterbuch bk. (Röhrborn, 2015), BT III: bk. (Tezcan, 1974), DTS: bk. (Nadalyaev vd. 1969), EWb: bk. (Räsänen, 1969), Hak.T: Hakas Türkçesi, Türk.T: Türkiye Türkçesi, KaraK.T: Karakalpak Türkçesi, Öz.T: Özbek Türkçesi, Az.T: Azerbaycan Türkçesi, Kır.T: Kırgız Türkçesi.

Kaynaklar

- Alimov, R. (2014). *Tanrı dağı yazıtları*. K men Yayınları
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig ı metin*. TDK Yayınları.
 (2003). *Kutadgu Bilig u eviri*. TDK Yayınları.
 (1979). *Kutadgu Bilig ı indeks*. (Haz. Kemal E., O. F. Sertkaya & N. Yüce). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Arat, R. R. (2007). *Eski Türk Őiri*. Türk Tarih Kurumu.
- Ayazlı,  . (2016). *Eski Uygurca din dışı metinlerin karşılaştırmalı söz varlığı*. TDK Yayınları.
- Aydın, E. (2012). *Orhon yazıtları*. K men Yayınları.
 (2018). *Uygur yazıtları*. Bilge Kültür Sanat.
- Bayraktar, F. S. (2002). "Komşu sözcüğü  zerine". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C2, S2, s. 129-138. <http://dx.doi.org/10.14225/joh1384>
- Clauson, G. (1972). *An eytmological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford University.
- etin, E. (2020). *Altun Yaruk viii. kitap*. TDK Yayınları.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapath vad nam l *. TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2015). *Div nu Lugati't-Türk. Giriş - metin- eviri - notlar - dizin*. TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2019). Eski Türklerde ev ve mesken kavramı. *Altay toplulukları mesken ve mesken kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları. (s.27-40).<http://www.tdbb.org.tr/tdbb/wp-content/uploads/2019/09/MESKEN-net.pdf>
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation*. A Functional Approach to the Lexicon I-II. Wiesbaden.
- Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk sudur'dan A Bars hik yesi*. TDK Yayınları.
- Gulcalı, Z. (2021). *Altun Yaruk Sudur x. kitap*. TDK Yayınları.
- Hamilton, J. R. (2011). *İyi ve kötü prens  k s * (ev. V. K ken). TDK Yayınları
- İnan, A. (2002). *T rklers ansiklopedisi cilt 3*. "oron ve " l ş" meselesi" (s.54-64). Yeni Türkiye Yayınları.

- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk giriş-metin-dizin*. TDK Yayınları.
- Kormuşin, İ., Mozioglu, E., Alimov, R., & Yıldırım, F. (2016). *Yenisey - Altay - Kırgızistan yazıtları ve kâğıda yazılı runik belgeler*. BilgeSu Yayınları.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır arası Kur'an tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) giriş-inceleme-metin-dizin*. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Nadalyayev, B. M. (1969). *Drevne tyurskiy slovar*. Nauka.
- Ögel, B. (1991). *Türk kültür tarihine giriş* c.7. Kültür Bakanlığı Yayınları.
..... (1991). *Türk kültür tarihine giriş* c.3. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. kitap (5. bölüm)*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
..... (2019). Eski Uygurca *körşi*'nin günümüz Türk ve Moğol Dillerindeki Karşılığı *körşi* "komşu" (s. 268-276). *Sözüm Munda Qalir Barir Bu Özüüm* (Ed D. M. Nasilov). Moskova. https://www.academia.edu/40410132/Eski_Uygurca_k%C3%B6r%C5%9Fi_nin_gu_nu_mu_z_Tu_rk_ve_Mo%C4%9Fol_dillerindeki_kar%C5%9F%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1_k%C3%B6r%C5%9Fi_kom%C5%9Fu
- Özbay, B. (2021). *Manihaist bir ilahi huyadagmân* (Partça, Soğdca, Eski Uygurca Metin ve Çeviri). Dergâh Yayınları.
- Özcan Devrez, C. (2020). *Eski Uygurca kuanşi im pısar incelemesi*. TDK Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türkssprachen*. Helsinki.
- Röhrborn, K. (2015). *Uigurisches Worterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen turkischen texte aus zentralasien, - Neubearbeitung - II. Nomina-Pronomina-Partikeln*. Band 1: Stuttgart.
- Shögaito M. (1993). *Studies in the Uighur version of the Abhidharmakoşabhāşya-tikā Tattvārthā*, Volume I, *text, translation and commentary*; Volume II, *Text, Translation, Commentary and Glossary*; Volume III, *Facsimile Text with Introduction*.
- Şen, M. (2018). Türklerde yaylag ve kışlag kavramları üzerine düşünceler. *ÇUTAD*, C3, S.2, s. 131-148. <https://doi:10.32321/cutad>
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. TDK Yayınları.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an tercümesi (TİEM 235v/3-450r7) giriş-metin-inceleme-analitik dizin*. Hacettepe Üniversitesi: Doktora Tezi. Ankara.

- Tekin, Ő. (1976). *Uygurca Metinler II, burkancuların mehdisi maitreya ile buluŐma uygurca iptida  bir dram*. SevinŐ Matbaası.
- Tezcan, S. (1974). *Das uigurische insadi-s tra*. Berlin.
- Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk sudur iv. tegzinŐ (karŐılaŐtırmalı metin yayını)*. TDK Yayınları.
- Wilkens, J. (2021). *Eski Uygurcanın el sözlüğü (Eski Uygurca-Almanca-T rkŐe)*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yamada, N. (1993). *Sammlung Uigurischer kontrakte Band 2* (Ed. Juten ODA, Peter Zieme, Hiroshi Umemura, Takao Moriyasu). Osaka University Press.
- Yıldırım, F., Aydın, E., & Alimov, R. (2013). *Yenisey - kırgızistan yazıtları ve ırk Bitig*. BilgeSu Yayınları.
- Zieme, P. (2007). Caitya Veneration - an Uigur manuscript with portraits of donors. *Journal of Inner Asian Art and Archaeology*, Vol. 2, (p. 165–172). https://www.academia.edu/7636837/Caitya_Veneration_an_Uigur_Manuscript_with_Potraits_of_Donors

Etik Kurul İzni

Bu alıŐma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan)  zerinde araştırma yapılmamıŐtır. Makale edebiyat sahasına aittir.

ÇatıŐma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluŐ, kişi ile mali çıkar atıŐması bulunmadığını beyan eder.

Destek ve TeŐekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluŐtan destek alınmamıŐtır.
